

«ΤΡΟΦΑΙ ΚΑΙ ΠΟΤΑ» ΕΙΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΠΑΠΥΡΟΥΣ

Εἰς τὸν προσφάτως δημοσιευθέντα τελευταῖον τόμον παπύρων τῆς συλλογῆς John Rylands Library¹ περιλαμβάνεται ἰδιαίτερα ὁμὰς ἔξ αὐτῶν (ὑπ' ἀρ. 616 – 651), ἧτις προέρχεται ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ ἀρχείου Θεοφάνους τινός, Ἑλληνοσ ἐξ Ἑρμουπόλεως τῆς ἄνω Αἰγύπτου. Ὁ Θεοφάνης οὗτος, νομικὸς τὸ ἐπάγγελμα καὶ σύμβουλος πιθανῶς τοῦ Ρωμαίου ἐπάρχου τῆς Αἰγύπτου², ἔζησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου μ.Χρ. αἰῶνος. Οἱ περισσότεροι τῶν διασωθέντων παπύρων τοῦ ἀρχείου του ἀνάγονται εἰς τοὺς μεταξὺ 317 καὶ 323 χρόνους, ἀναφέρονται δηλαδὴ εἰς πρόσωπα καὶ πράγματα τῶν ἀμέσως πρὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ Μ. Κωνσταντίνου καὶ Δικινίου ὀλίγων ἐτῶν³. Τοῦτο δίδει πρόσθετον ἐνδιαφέρον εἰς τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας πληροφορίας, τὰς ὁποίας παρέχουν οὗτοι περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς, τὰς Ἑλληνικὰς, ἐπαρχίας τῆς Αὐτοκρατορίας, ὡς παρετήρησεν ἤδη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰς τε τὴν λαμπρὰν εἰσαγωγὴν καὶ τὰ καθ' ἕκαστον σχόλια ὁ ἐκδότης καθηγητὴς Roberts⁴.

Ὡς πρὸς τοῦτο, πηγὴν ἰδιαίτερος πολῦτιμον ἀποτελοῦν οἱ ἔξ αὐτῶν περιέχοντες λογαριασμοὺς καθημερινῶν ἐξόδων τοῦ Θεοφάνους καὶ τῆς ἀκολουθίας του (οἱ ὑπ' ἀρ. 630 – 638) κατὰ τὸ διάστημα πενταμήνου ταξιδίου (20 Μαρτίου – 10 Αὐγούστου) αὐτῶν ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας καὶ τὰνάπαλιν. Εἰς τοὺς λογαριασμοὺς τούτους, συντεταγμένους μετὰ πάσης ἀκριβείας⁵, ἀναγράφονται ἀναλυτικῶς, μεταξὺ τῶν ἄλ-

¹ Catalogue of the Greek and Latin Papyri in the John Rylands Library at Manchester. Volume IV, edited by C. H. Roberts and E. G. Turner (Manchester 1952).

² Βλ. Roberts, αὐτόθι, σελ. 104.

³ Αὐτόθι, σελ. 105.

⁴ Πβλ. ἐπίσης Claire Préaux, Chron. d'Égypte XXVIII (1953), 159-161. A. Bataille, REG LXVI (1953), 452.

⁵ Ἀναγράφονται ἐπιμελῶς καὶ λεπτομερῶς τὰ καθ' ἑκάστην δαπανώμενα ποσὰ μετὰ τῆς αἰτίας ἐκάστης μονομεροῦς δαπάνης, δίδεται δὲ ἀνελλιπῶς τὸ ἄθροισμα τῆς χρηματικῆς δαπάνης δι' ἑκάστην ἡμέραν, δι' ἑκάστην πεντάδα ἡμερῶν (εἶναι ἡ πρώτη μνεῖα ἐβδομάδος ἐκ 5 ἡμερῶν, ἀρχαιοτάτης Βαβυλωνιακῆς προελεύσεως, εἰς πρακτικὸν σκοπὸν τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἰς ἐποχὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου' βλ. Roberts, ἐνθ' ἄν., 106) καὶ ἐν τέλει δι' ἕκαστον μῆνα.

λων¹, αἱ τροφαὶ καὶ τὰ ποτά, τὰ ὁποῖα ἠγοράζοντο καθ' ἑκάστην πρὸς διατροφὴν τοῦ ὁμίλου τῶν ταξιδιωτῶν, εἴτε εἰς τοὺς ἐνδιαμέσους σταθμοὺς κατὰ τὴν μετάβασιν καὶ ἐπιστροφὴν², εἴτε ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἔνθα παρέμειναν οὗτοι ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυν μῆνας. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν τροφίμων τούτων παρουσιάζει ἑξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ἀπὸ τε γλωσσικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως. Ἀποτελεῖ διὰ τοῦτο τὸν σκοπὸν τοῦ παρόντος πονήματος, τὸ ὁποῖον προσφέρω μετὰ σεβασμοῦ ὡς *καίσιον μικροῦτζικον* εἰς τὸν τιμώμενον σοφὸν καὶ χαλκέντερον ἐρευνητὴν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης καὶ ἱστορίας τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων χρόνων καὶ ὡς συμβολὴν μικρὰν εἰς ὅσα οὗτος ἔγραψε περὶ «*τροφῶν καὶ ποτῶν*» παρὰ Βυζαντινοῖς εἰς τὰ ἔσχατως δημοσιευθέντα δύο μνημειώδη ἔργα του³.

*
* *

Ἡ πρώτη δαπάνη ἑκάστης ἡμέρας εἰς τοὺς λογαριασμοὺς ἐξόδων τοῦ Θεοφάνους ἀναφέρεται εὐλόγως εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ «ἐπιουσίου». Εἰς ὅλας ἐν τούτοις τὰς σχετικὰς ἐγγραφὰς ὁ ὕρος *ἄρτος* οὐδέποτε χρησιμοποιεῖται. Πάντοτε γίνεται λόγος περὶ ἀγορᾶς *ψωμίων*. Τοῦτο δέ, ἐν συνδυασμῶ καὶ πρὸς τὰς ἐκ προγενεστέρων καὶ μεταγενεστέρων παπύρων πληροφορίας, διδά-

¹ Ἀναφέρεται, π. χάριν, συχνὰ ἀγορὰ σάπωνος (*ἀφόνητρον, σαφόνιον*) διὰ τὴν καθαριότητα ἐν γένει τῶν ταξιδιωτῶν ἢ διὰ τὸ λουτρὸν τοῦ Θεοφάνους εἰδικῶς, ἀγορὰ ξύλων διὰ τὴν παρασκευὴν φαγητοῦ, ἀγορὰ *χάριου* γραφῆς, δαπάνη διὰ τὴν ἐπιδιόρθωσιν ἢ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐνδυμάτων τοῦ Θεοφάνους, διὰ τὸ λουτρὸν αὐτοῦ, κλπ. Ἐκτὸς τῶν λουτρῶν (*βαλανεῖα*), τὰ ὁποῖα ὁ Θεοφάνης ἐπεσκέπτετο τακτικῶς διὰ λόγους καθαριότητος καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις δι' ὧν διήρχετο κατὰ τὸ ταξίδιον, δὲν παρέλειπε νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὰ ἄλλα ἀξιόθεατα, ἔφ' ὅσον ὁ διαθέσιμος χρόνος ἐπέτρεπε τοῦτο. Οὕτω, κατὰ τὴν πρώτην διάβασιν ἐξ Ἀσκαλῶνος ἐπεσκέφθη τὸ *θέατρον* καὶ τὸ *φθείον* τῆς πόλεως (627, 219-220), εἰς τὰ ὁποῖα παρηκολούθησε πιθανῶς παραστάσεις θεατρικὰς καὶ μουσικὰς. Τοῦτο μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου πολιτισμοῦ καὶ τῶν πνευματικῶν διαφορόντων τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς, παραλλήλως δὲ περὶ τῆς βαθείας ἐκπολιτιστικῆς ἐπιδράσεως, ἣν εἶχεν ἀσκήσει ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Σελευκιδῶν ἐπὶ τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας (πβλ. καὶ Roberts, 627, ἐνθ' ἄν., σχόλ.).

² Μεταξὺ τῶν παπύρων τοῦ Θεοφάνους, οἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὸ ταξίδιον τοῦτο, ὑπάρχουν καὶ οἱ παρέχοντες ἰδιαιτέρως τὸ διανυθὲν δρομολόγιον μετὰ καταλόγου τῶν πόλεων, δι' ὧν διήλθον οἱ ταξιδιώται, καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀποστάσεως εἰς «*μίλια*» Ρωμαϊκά. Περιττὸν νὰ τονισθῇ τὸ σημαντικὸν ἱστορικο-γεωγραφικὸν διαφέρον τῶν κειμένων τούτων (627, 224-249, 324-333, 628).

³ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς (Α' - Ε', Ἀθήναι 1948 - 1952): *Αἱ τροφαὶ καὶ τὰ ποτά*, ἐν τόμῳ Ε', σελ. 9 - 135. Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσαλονίκης Ἐδσταθίου τὰ Λαογραφικὰ (Α' - Β', Ἀθήναι 1950): *Αἱ τροφαὶ καὶ τὰ ποτά*, ἐν τόμῳ Α', σελ. 116 - 225.

σκεῖ ὅτι τὸ ὑποκοριστικὸν *ψωμίον* - *ψωμίν*, ἐν χρήσει ἤδη εἰς τὴν Κοινήν τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ¹, εἶχεν ἕξ ὀλοκλήρου ἀντικαταστήσει εἰς τὴν ὀμιλουμένην τὸν ὄρον ἄρτος πολὺ ἐνωρίτερον τοῦ 4ου αἰῶνος ².

Δύο εἰδῶν «ψωμία» ἠγοράζοντο καθημερινῶς: *ψωμία καθαρά* καὶ *ψωμία κιβάρια*, δηλούμενα συχνὰ καὶ ὡς *καθαρά* καὶ *κιβάρια*, κατὰ παράλειψιν τοῦ οὐσιαστικοῦ ³. Τὰ πρῶτα, σημαίνοντα τὸν ἐκ καθαρῶς σιτίου καὶ ἐπιμελῶς κοσκινισμένου ἀλεύρου ἄρτον ⁴, ἠγοράζοντο πρὸς χρῆσιν τοῦ Θεοφάνους καὶ τῶν ὁμοτραπέζων του. Τὰ δεύτερα, δηλοῦντα τὸν κατωτέρας ποιότητος ἄρτον ἐκ πιτυρούχου καὶ ἀναμείκτου ἀλεύρου ⁵, προωρίζοντο ἀποκλει-

¹ Ἡ ἀρχαιότερα μέχρι τοῦδε μνεία αὐτοῦ ἀπαντᾷ εἰς πάπυρον τοῦ 2ου π.Χρ. αἰῶνος (P. Tebt. 33,14. Πβλ. Mayer, Gramm. d. Gr. Papyri I³, 41).

² Ὁ Kretschmer, Brot und Wein im Neugriechischen, ἐν Glotta XV, 1927, 60-63) ἐθεώρει ὡς *terminus a quo* τῆς χρήσεως ταύτης τὸν 4ον αἰῶνα (Αὐτόθι, 60). Ἀλλὰ καὶ μόνη ἡ μαρτυρία τοῦ ἀρχείου τοῦ Θεοφάνους θὰ ἤρκει νὰ ἀναβιβάσῃ κατὰ πολλὰ ἔτη τὸ χρονικὸν ὄριον, ἐφ' ὅσον ἡ χρῆσις *ψωμίον* = ἄρτος εἶχε γενικευθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος. Ἐκτὸς ὅμως αὐτῆς κατέχουσα μαρτυρίας ἕξ ἄλλων παπύρων βεβαιούσας ὅτι τοῦτο συνέβαιεν ἤδη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰῶνος (βλ. P. Grenfell II, 67,14/15, τοῦ 237 μ.Χρ. Πβλ. P. Grenfell II, 77, 20/21. P. Oxy., 1345. 1489,5. 2282,5' ὄλοι τοῦ 3ου αἰ.). Ἐν τούτοις τὰ στοιχεῖα ταῦτα δὲν εἶναι ἐπαρκῆ διὰ τὸν μετ' ἀκριβείας καθορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἡ λέξις *ψωμίον* = *μικρὸν τεμάχιον ἄρτου*, *μπουκκεῖα* (εἰς τὰ γλωσσάρια ἀποδίδεται διὰ τοῦ Λατίν. *buccella*: βλ. Kretschmer, ἐνθ' ἄν., 63) μετέτεσεν εἰς τὴν σημασίαν *ὀλόκληρος ἄρτος*, *ἄρτος ἐν γένει*, εἰς ἣν καὶ χρησιμοποιεῖται κοινῶς ἕκτοτε. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦτο συνέβη κατὰ τὸν 2ον μ.Χρ. αἰῶνα (κατὰ τὸν 1ον αἰ. ἡ λέξις διετήρει τὴν ἀρχικὴν σημασίαν ἢ, τοῦλάχιστον, ἡ μεταφορικὴ σημασία αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰσεῖτι γενικευθῆ) βλ. Εὐαγγ. κατὰ Ἰωάνν., 13,26), ἐξηγεῖται δὲ ἐκ τοῦ μικροῦ ὄγκου καὶ σχήματος τῶν ἄρτων τῆς ἐποχῆς. Ὁ Θεοφάνης μόνος ἔτρωγε τέσσαρα ὀλόκληρα *ψωμία* καθ' ἑκάστην (Πβλ. καὶ Κοκκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 15).

³ Βλ. 629,10/11, 42/43, 52/53, κλπ. 630,2/3, 16/17, 26/27, κλπ.

⁴ Τὸν «καθαρὸν ἄρτον» τῶν ἀρχαίων (βλ. Blümmner, Technologie u. Terminologie I², 76), τὸν *καθαρὸν ἄρτον* τῶν συγγραφέων ἢ τὸ *καθαρὸν ψωμίν* τῆς ὀμιλουμένης κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ τὸ *καθαρὸ ψωμί* ἢ ἀπλῶς τὸ *καθάριο* τῆς σήμερον (βλ. Κοκκουλέ, ἐνθ' ἄν., 12-13. Εὐσταθ. τὰ Λαογρ. Α', 168).

⁵ Τὸ ἐπίθετον *κιβάριος* (lat. *cibarius*) ἐδήλου τὴν δευτέραν, εὐτελεῆ ποιότητα τροφίμου (εἰς τοὺς λογαριασμοὺς τοῦ Θεοφάνους ἀναφέρεται καὶ οἶνος *κιβάριος* καὶ ἔλαιον *κιβάριον*: 629,232, 332. 630,39, 104, 161, κλπ.). Προκειμένου περὶ ἄρτου εἰδικῶς, ἐσήμαινε τὸν κατωτέρας ποιότητος ἐξ ἀκοσκινίστου καὶ ἀναμείκτου ἀλεύρου ἄρτον (βλ. Thesaurus ling. lat., ἐν λ. *cibarius*. Blümmner, ἐνθ' ἄν., 78), ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν *ρυπαρὸν* ἢ *πιτυρίαν* ἢ *πιτυρίτην* ἄρτον τῶν ἀρχαίων (βλ. Blümmner, αὐτόθι, 76), τὸν *κιβαρὸν ἄρτον* ἢ ἀπλῶς *κιβαρίτην* τῶν συγγραφέων, ἢ τὸ *κιβαρὸν ψωμίν* ἢ τὸ *πιτεράτον ψωμίν* τῆς ὀμιλουμένης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (βλ. Κοκκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 20-23. Εὐσταθ. τὰ Λαογρ. Α', 168-169) καὶ τὸ παρ' ἡμῖν *σμιγὸ ψωμί* (καὶ *σμιγάδι* ἀπλῶς ἢ *σμιγαδωτό*, *σμιγαδερό*, *σμιγαδέσιο* κατὰ τόπους ὀνομαζόμενον), τὸ καὶ *μαῦρο ψωμί* κοινῶς λεγόμενον εἰς τὰς πόλεις. Εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν ἡ λέξις διασώζεται ἐνιαχοῦ ὡς οὐσιαστικὸν (*κίβαρο* καὶ *κιβαρίδι* ἐν Σουδενοῖς καὶ

στικῶς διὰ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν τοῦ Θεοφάνους¹. Τοῦτο δὲ ἀρκεῖ πρὸς ἄρσιν πάσης ἀμφιβολίας² περὶ τῆς ὑπὸ τῶν πτωχῶν μόνον τάξεων καταναλώσεως τοῦ *κιβαρίου* ἄρτου.

Δίς, κατὰ τὸ ταξίδιον τῆς ἐπιστροφῆς, ἀναφέρεται ὅτι ἠγοράσθησαν ἐν Βαβυλῶνι τῆς Αἰγύπτου πρὸς χοῆσιν τοῦ Θεοφάνους καὶ *ψωμία ἀπαλὰ* (630, 547, 551). Ὑπῆρχε βεβαίως καὶ παρ' ἀρχαίους ἄρτος ἀπαλός³ καὶ παρ' ἡμῖν λέγεται ἀπαλὸ ψωμί ὁ μαλακὸς καὶ τρυφερὸς ἄρτος⁴, ἀλλ' ὅστις ἔτυχε νὰ ἴδῃ τὸν καὶ σήμερον ἔτι ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κατασκευαζόμενον μαλακὸν καὶ ἀτελῶς πως ἐψημένον ἄρτον, εἰς μικρὸν πλακοειδὲς καὶ στρογγύλον σχῆμα, δὲν θὰ δυσκολευθῆ νὰ ἐννοήσῃ τὴν ποιότητα καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀπαλῶν ψωμίων τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοφάνους.

* *

Νωποῦ κρέατος ἐλαχίστη σχετικῶς ἐγένετο χοῆσις ὑπὸ τῶν ταξιδιωτῶν. Οὕτω, εἰς πλήρεις λογαριασμοὺς ἐξόδων 45 ἡμερῶν, καθ' ὅς οὔτοι παρέμενον ἐν Ἀντιοχείᾳ, μνημονεύεται ἀγορὰ κρέως μόνον ὀκτάκις, ἐξ ὧν πεντάκις «εἰς τὸ ἀλίσαι»⁵. Ἐκ τούτου τεκμαίρεται, ὅτι νωπὸν κρέας ἐμαγειρεύετο λίαν

Σκουπίφ Καλαβρύτων, *ταίβαρο* δ' ἀλλαχοῦ) μὲ τὴν σημασίαν «πίτυρον» (βλ. Κοουκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 21, ὑποσ. 1). Ἐν Κρήτῃ ὑπάρχει καὶ χωρίον *Τσιβαρᾶς*, ὅπερ ὠνομάσθη ἀσφαλῶς ἐκ *Τσιβαρᾶ* τινος, οὕτω κληθέντος διότι ἐπώλει πίτυρα ἢ διότι ἔτρωγε πίτυροῦχον ἄρτον.

¹ Σχεδὸν πάντοτε ὁ λογιστὴς τοῦ Θεοφάνους διασαφεῖ, ὅτι τὰ *κιβάρια* ψωμία ἠγοράζοντο «ταῖς παιδίσις» (περὶ τῆς σημασίας τοῦ *παῖς, παιδίον, παιδάριον* = ὑπέρτης, συνήθως δούλος, βλ. Taubenschlag, *The law in Greco-roman Egypt*, 50). Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ καθ. Roberts, ἐν 627,71 καὶ 629,10.

² Βλ. Κοουκουλέ, Εὐσταθ. τὰ Λαογρ. Α', 169.

³ Ὁ Ἀθηναῖος (III, 113 b) παραδίδει ὅτι «ἀπαλός» ἄρτος ἐκαλεῖτο ὁ «ἀρτιόμενος γάλακτι ὀλίγῳ καὶ ἐλαίῳ καὶ ἀλοῖν ἀρκετοῖς». Πβλ. Blümpfer, ἐνθ' ἀν., 86, ὑποσ. 7.

⁴ Βλ. Κοουκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 28, ὑποσ. 9. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην., ἐν λ. ἀπαλός.

⁵ Βλ. 629,24, 44, 184, 274, 385. 630,30, 87, 205. Ἡ τιμὴ τοῦ ἀγοραζομένου κρέατος ὑπελογίζετο εἰς «λίτρας» Ρωμαϊκᾶς, ἐποίκιλλε δὲ κατὰ πόλιν καὶ εἶδος. Ἄπαξ μόνον (630,314) ἡ τιμὴ ὑπελογίσθη εἰς *κοπάδια* (τιμ(ῆς) κρέως κοπαδίων (τεσσάρων) (δρχ)...), εἰς τεμάχια δηλαδὴ εἰδικῶς παρασκευαζόμενα καὶ πωλούμενα ὑπὸ τῶν κρεοπωλῶν (ἀνάλογα προφανῶς πρὸς τὸ παρ' ἡμῖν «μπιφτέκι» — ἀγγλ. *beefsteak* — ἢ «μριτζόλα» — ἰταλ. *braciola*). Τοῦτο διδάσκει ὅτι τὸ ὑποκοριστικὸν *κοπάδιον* ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν ὁμιλουμένην τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ὑπὸ τὴν σημασίαν «τεμάχιον, κομμάτι» (κρέατος), ὡς καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν (βλ. Ducange, ἐν λ. *κοπάδι*. Sophocles, ἐν λ. *κοπάδιον*). Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐποχὴν ἡ λέξις μετεφέρθη ἐκ τοῦ «τεμαχίου» κρέατος, «ἀποκοπτομένου» ἐκ τοῦ ὅλου σώματος, εἰς τὸ

ἀραιῶς καὶ μόνον διὰ τὸν Θεοφάνην καὶ τοὺς συνδαιτυμόνας του ἀσφαλῶς ¹, ἐνῶ τὸ προσωπικὸν τῆς ἀκολουθίας του ἔτρωγε παστὸν κρέας, ἐκ τοῦ ὁποίου διέθετε μεγάλην προμήθειαν ἐξ Αἰγύπτου ², ἀνανεουμένην, ὡς εἶδομεν, ἐκάστοτε ἐν Ἀντιοχείᾳ. Πιθανοὶ λόγοι προνοίας ἢ οἰκονομιῶν δὲν ἀρκοῦν πρὸς δικαιολογίαν τοῦ πράγματος, δεδομένου ὅτι ὁ Θεοφάνης ἐγνώριζε καλῶς ἐκ τῶν προτέρων πότε καὶ ἐκ ποίων πόλεων θὰ διήρχετο ἢ εἰς ποίας καὶ πόσον θὰ παρέμενε κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ταξιδίου, ὥστε νὰ μὴ ἀνησυχῇ διὰ τὴν προμήθειαν κρέατος. Τὸ πιθανώτερον, νομίζω, εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρας προτιμήσεως τοῦ κοινουῦ τῆς ἐποχῆς πρὸς τὸ παστὸν κρέας, ὀφειλομένης εἰς Ρωμαϊκὴν ἐπίδρασιν ³.

Ἐπάρχον ἄλλως τε καὶ ἐμφανεστεραὶ ἐνδείξεις τῆς ἐπιδράσεως ταύτης. Οὕτω, οἱ ταξιδιωτὰι ἀγοράζουσιν συχνὰ *λουκάνικα* (627,208. 629,27, 120, κλπ.) ⁴. Ἡ ἐπικράτησις τοῦ Ρωμαϊκοῦ ὀνόματος εἰς τὴν ὀμιλουμένην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης πρὸς δῆλωσιν τῶν ἀλλάντων δεικνύει ἀσφαλῶς καὶ ἐπι-

«τμήμα, κοιμάτι» ποιμνίου, «ἀποκοπτομένου» ἐκ τῆς ὅλης ἀγέλης, ἐντεῦθεν δὲ κατήντησε νὰ σημαίνῃ ἀδιακρίτως «ποιμνιον, ἀγέλη ζώων» μικρὰ ἢ μεγάλη (D u C a n g e, ἐν λ.). Ἡ σημασία αὕτη ἐπεκράτησεν ἔκτοτε καὶ εἶναι κοινῶς ἐν χρῆσει μέχρι σήμερον. (Κατὰ ταῦτα ἢ ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Κ ο ρ α ἦ, Ἔτ. IV, 242, ἐπιχειρουμένη σημασιολογικὴ ἐρμηνεῖα τῆς λέξεως δὲν εὐσταθεῖ.)

¹ Καίτοι τοῦτο ἀπαξ μόνον μαρτυρεῖται ρητῶς (627,290 : *ὀψέ σοι εἴς δι(πνον) ἀπαλοῦ κρέως (θρ) σ*).

² Μεταξὺ τῶν προμηθειῶν εἰς τρόφιμα, τὰς ὁποίας ὁ Θεοφάνης παρέλαβεν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν του (*κελλαρικὰ*) ἀναφέρονται καὶ *κρέως ἀγγία* [.] (627,12). Ἐφ' ὅσον τὸ δεύτερον ψηφίον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγγείων εἶναι 30 (λ), ὀλόκληρος ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν πρέπει νὰ ἦτο τοὐλάχιστον 130.

³ Ἡ συνήθεια διεδόθη προφανῶς διὰ τῶν Ρωμαίων στρατιωτῶν, οἵτινες διήρχοντο ἢ ἐστρατοπέδων εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον καὶ Ἕλληνες. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οὐ μόνον ὁ στρατός, ἀλλὰ καὶ οἱ πολῖται Ρωμαῖοι ἐδείκνυσαν μεγαλυτέραν τῶν Ἑλλήνων προτίμησιν πρὸς τὸ παστὸν κρέας, ἰδίως τὸ τοῦ χοίρου. Βλ. M a r q u a r d t - M a u, *Das Privatleben der Römer*, 430, 467. M a s q u e l e z, *Dict. des Ant.*, ἀρθρ. *Cibaria militum*, σελ. 1170. M. B e s n i e r, αὐτόθι, ἀρθρ. *Salsamentum*, σελ. 1022/1023. O r t h, R E, ἀρθρ. *Kochkunst*, σελ. 962.

⁴ Ὁ ἐκδότης, ὡς καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ (βλ. P r e i s i g k e, *Wörterb.*, ἐν λ. *λουκανικόν*. B u c k - P e t e r s e n, *A Reverse Index*, σελ. 647. P a l m e r, *A Gramm. of post-ptol. Papyri*, I, 36), τονίζει τὴν λέξιν πάντοτε ἐπὶ τῆς ληγοῦσης. Ἡ ζῶσα ὁμοῦ παραδόσις (βλ. D u C a n g e καὶ S o p h o c l e s, ἐν λ. *λουκάνικον*. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζ. βίος E', 66, 409. Γ. Χ α τ ζ ι δ ά κ ι M N E, II, 125) ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ λέξις διετήρησε τὸν τόνον τοῦ Λατινικοῦ πρωτοτύπου : *lucanicum* > *λουκάνικον*. (Ὁ P a l m e r, ἐνθ' ἄν., παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ P r e i s i g k e, παρανοεῖ ἐπὶ πλέον καὶ τὴν παραγωγήν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος.) Μόνον ἐν Μπόβα τῆς Κάτω Ἰταλίας λέγεται *ρουκανικό* (βλ. R o l f s, *Etym. Wörterb. d. unterit. Gräzität*, ἐν λ. *λουκανικό*), ἀλλὰ τοῦτο ἐτονίσθη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἄλλα εἰς *-κόσ* (βλ. Χ α τ ζ ι δ ά κ ι, ἐνθ' ἄν., 127).

κράτησιν τῆς κατὰ τὸν Ρωμαϊκὸν τρόπον παρασκευῆς αὐτῶν ¹. Συγχρόνως δὲ μὲ τὰ «λουκάνικα» ἠγοράζετο πολλάκις καὶ ἄλλο ἔδεσμα Ρωμαϊκῆς ὠσαύτως προελεύσεως: τὰ *τουρτία* (629,26, 75, 98, κλπ.). Τὸ ὄνομα, ὑποκοριστικὸν τοῦ *τούρτα* ², ἐσήμαινεν ἀσφαλῶς εἶδος τι παρασκευάσματος ἐκ κρέατος ταριχευμένου, πωλουμένου ὑπὸ τῶν ἀλλαντοπωλῶν, πιθανῶς δὲ εἶδος μικρῶν ἀλλάντων ἢ εἶδος *κωλῆς* ³.

¹ Τὰ *λουκάνικα* ἦσαν ἀλλάντες παρασκευαζόμενοι κατ' ἀρχὰς ἐν Λευκανία (*Lucania*) τῆς Ἰταλίας ἐξ ἐκλεκτοῦ χοιρείου κρέατος, ἀλιπύστου καὶ καπνιστοῦ. Ἦσαν περιζήτητοι εἰς τὸν Ρωμαϊκὸν κόσμον (βλ. Blümmner, *Die Röm. Privataltertümer*, 175. Τοῦ αὐτοῦ, *Der Maximaltarif des Diocletian IV*, 15 (σελ. 75). Hönigsmann, RE, ἄρθρ. *Lucania*, καὶ τὰς παραπομπὰς τῆς προηγούμενης ὑποσ.)· δι' ὃ καὶ τὸ ὄνομα ἐπεκράτησεν ἐνωρὶς εἰς τὴν Λατινικὴν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ εἰς τὴν κοινὴν Ἑλληνικὴν (ἀπὸ τοῦ 3ου αἰ. τοῦλάχιστον), πρὸς δήλωσιν τῶν ἀλλάντων γενικῶς.

² Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ λ. *τούρτα* (ἐκ τοῦ λατ. *torta*), κοινὴ σήμερον εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ζαχαροπλαστικῆς, προϋπήρχεν εἰς τὴν ὀμιλουμένην, ἐξηκολούθησε δὲ νὰ ὀμιλῆται ἔκτοτε ἀνελλιπῶς μέχρι σήμερον, καίτοι ἐκ τῆς Γραμματείας σπανίως μαρτυρεῖται (βλ. Du Cange καὶ Sophocles ἐν λ. *τούρτα*).

³ Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ὁ ἐκδότης (629,26, σχόλ.) ἀναφέρεται εἰς μαρτυρίαν τοῦ λεξικοῦ τοῦ Sophocles, ἐνθα ἡ λ. *τούρτα* ἐρμηνεύεται ὡς *ἄρτος ἐγκρουφίας* (κατὰ τὸν λεξικογράφον τοῦ Ἰπποκράτους Ἐρωτιανόν), ὡς ἄρτος δηλαδὴ ὀπτηθεὶς ἐντὸς ἀνθρακιάς (ἢ παρ' ἡμῖν κοινῶς *σταχτοκουλλούρα* ἢ *σταχιοπίτια* λεγομένη· βλ. Κοκκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 26). Ἀνεξαρτήτως ὁμοῦ πρὸς τὴν ἀσαφῆ μαρτυρίαν τοῦ Ἐρωτιανοῦ (1ος αἰ. μ.Χ.), ὅστις φαίνεται συγχέων τὸν *ἐγκρουφίαν* ἢ *σποδίην* ἄρτον τῶν ἀρχαίων (βλ. Blümmner, *Technol. u. Terminol.* I², 84) πρὸς εἶδος τι πλακοῦντος, «*συντιθεμένου*», ὡς λέγει, «*ἐκ τε φοινίκων λιπαρῶν καὶ ἀλεύρων καὶ ὕδατος*», ὀνομαζομένου δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν του *τούρτα* (α, 135, σελ. 26· Nacchiason), οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι τὸ *τουρτίον* (ἄχι *τούρτιον*, ὡς τονίζει ὁ ἐκδότης) τῶν παπύρων τοῦ Θεοφάνους δὲν ἦτο ἄρτος ἢ πλακοῦς, ἀλλὰ «προσφάγιον». Εἰς τοὺς καθημερινοὺς λογαριασμοὺς ἀναφέρεται πάντοτε μετὰ τὰ *ψωμιά*, μετὰξὺ *φῶν*, *τωρίου*, *ταρίχου*, συχνὰ δὲ ἀμέσως πρὶν ἢ μετὰ τὰ *λουκάνικα* (629,26, 75, 98, 112, 224, 321, κλπ.). Ἐνίοτε μάλιστα ἀναγράφεται σαφῶς ὅτι ἠγοράσθησαν *τουρτία εἰς ἄριστον* (629,26) ἢ *τουρτία β εἰς δίπνον* (629,75). Τοῦτο καὶ ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ ὀνόματος (*torta* εἰς τὴν Λατινικὴν σημαίνει «στρεπτή, στρεβλή», ὀνομάσθη δ' οὕτω — ἐξ οὗ τὸ Ἑλληνικὸν *τούρτα* καὶ τὰ ὁμώνυμα τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν — εἶδος τι πλακοῦντος ἐκ τοῦ σχήματος, ὡς ἐξήγησεν ἤδη ὁ Κορραῆς, Ἄτ. I, 325) ἄγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι *τουρτία* ὀνομαζόντο μικροὶ ἀλλάντες ἢ μικρὰ τεμάχια χοιρείου κρέατος ἐντὸς ἐντέρου διατηρούμενα (ἐνίοτε μνημονεύεται ἀγορὰ *τουρτίου ἐνός* ἢ *τουρτίων δύο*: 629,75, 112), ἀνάλογα πιθανῶς πρὸς τὰ παρ' ἀρχαίοις τεμάχια *κωλῆς*, *κωλέας*, *κωλήνος* (διὰ τὴν λ. βλ. Κ. Κόντου, Ἀθηνᾶς, 4, 307–310, περὶ δὲ τοῦ πράγματος βλ. Hermann-Blümmner, *Gr. Privataltert.*, 225, ὑποσ. 1. Fournier, *Dict. des Ant.*, ἄρθρ. *Cibaria*, 1159) καὶ πρὸς τὰ σημερινὰ τεμάχια *ζαμπὸν* (γαλλ. *jambon*) ἢ *μουρταδέλλας* (ital. *mortadella*). Τὸ ὄνομα ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὸ «στρεπτόν» ἢ «στρεβλόν» πῶς σχῆμα των, ὅπερ θὰ ὁμοίαιε πρὸς μικρὰν *τούρταν*.

Ἀντιθέτως, καθαρῶς Ἑλληνικὸν ἔθιμον μαρτυρεῖ ἡ ὑπὸ τῶν ταξιδιωτῶν τακτικωτάτη κατανάλωσις *ταρίχου*, παστῶν δηλαδὴ ἰχθύων¹. Ἡ μεγάλη ἐκ τούτων προμήθεια, ἦν παρέλαβον ἐξ Αἰγύπτου κατὰ τὴν ἀναχώρησιν², ἐξηντλήθη ἐξ ὀλοκλήρου κατὰ τὸ ταξίδιον πρὸς Ἀντιόχειαν. Ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται διατὶ κατὰ τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ παραμονὴν καθημερινῶς σχεδὸν μνημονεύεται εἰς τοὺς λογαριασμοὺς διατροφῆς ἄγορὰ *ταρίχου*, ἐνῶ *ὄψαριδίων*, νωπῶν δηλαδὴ ἰχθύων³, σπανιώτατα ἀναφέρεται⁴. Ἑλληνικῆς ἐπίσης συνήθειας ἀπόδειξις εἶναι ἡ συχνωτάτη κατανάλωσις παρεμφεροῦς πρὸς τὸν *τάριχον* ἔδῃσματος, γνωστοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, κατ' ἐξοχὴν δὲ Ἑλληνικοῦ, τοῦ *γάρου*⁵. Μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῆς ἐξ αὐτοῦ σημαντικῆς προ-

¹ Περὶ τῆς ἰδιαίτερας προτιμήσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς ἀλιπᾶστους ἰχθύς, βλ. Hermann-Blümmner, ἐνθ' ἄν., 227. Orth, RE, ἄρθρ. *Kochkunst*, σελ. 951/952. K. Schneider, αὐτόθι, ἄρθρ. *Τάριχος*. Besnier, Dict. des Ant., ἄρθρ. *Salsamentum*, σελ. 1023 - 1025. Ἡ πρὸς τὰ παστὰ ὄψαρια κλίσις δὲν μετεβλήθη καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν (βλ. Κοκκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 84 - 86. Εὐσταθ. τὰ Λαογρ. Α', 183) καὶ σήμερον δὲ ὑφίσταται ἡ αὐτὴ προτίμησις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὰ παστὰ ψάρια ἢ ἀπλῶς τὰ παστὰ, ἀλλ' ὁ ἀρχαῖος ὄρος *τάριχος* διετηρήθη ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην μόνον ἐν Καππαδοκίᾳ (βλ. I. Σαραντίδου - Ἀρχελάου, Ἡ Σινασός, 270) καὶ εἰς τὸ δευτέρον συνθετικὸν τοῦ *ἀβγο-τάραχο* (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην., ἐν λ.).

² Ὁ ἀριθμὸς τῶν πηλίνων ἀγγείων *ταρίχου* τῶν παραληφθέντων ἐκ τῆς ἀποθήκης τοῦ Θεοφάνους (627,77) δὲν διεσώθη ἄτυχῶς. Πρέπει ὅμως νὰ ἦτο μεγαλύτερος τῶν τοῦ παστοῦ κρείατος (βλ. ἄν., σελ. 693, ὑποσ. 2).

³ Τὸ *ὄψαριδίον*, ὑποκορ. τοῦ *ὄψαριον* (ἐσφαλμένος ὁ Palmer — ἐνθ' ἄν., 90 — τὸ θεωρεῖ παράγωγον τοῦ *ὄψον* διὰ τῆς καταλήξεως *-αριδίον*), ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς ὅ,τι καὶ τὸ πρωτότυπον, δηλαδὴ «προσφάγιον» (π.χάριν, εἰς τὸν P. Oxy., 2148,13/14, τοῦ 27 μ.Χρ., ἀναφέρεται *ὄψαριδίν σιναπηρόν*). Ἀλλὰ κατὰ τὸν 3ον καὶ 4ον αἰ. (βλ. τὰς παραλομπὰς ἐν Preisigke, Wörterb. καὶ Liddell-Scott-Jones, ἐν λ.) εἶχε προσλάβει τὴν συγκεκριμένην σημασίαν «ἰχθύς», ὡς καὶ τὸ προϋπάρχον ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην *ὄψαριον*, ὅθεν τὸ Βυζαντινὸν *ὄψαριον* καὶ *ψάρ'* καὶ τὸ Νεοελληνικὸν κοινὸν *ψάρι* (βλ. J. Kalitsunakis, Ὁψον und ὄψαριον, ἐν Kretschmer's Festschrift, 96 - 106. Κοκκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 79).

⁴ Οὕτω εἰς διάστημα ἐνὸς μηνὸς ἐν Ἀντιοχείᾳ δις μόνον μνημονεύεται ἄγορὰ νωπῶν ἰχθύων (629,31, 264). Δὲν βλέπω ἄλλην εὐλογον ἐξηγήσιν τοῦ πράγματος ἐκτὸς τῆς προτιμήσεως τοῦ Θεοφάνους πρὸς τοὺς ἀλιπᾶστους ἰχθύς.

⁵ Ὁ *γάρος* (ἐνίοτε καὶ τὸ *γάρος*, ὡς κατὰ τὴν ἰστορουμένην ἐποχὴν, καὶ τὸ *γάρον*) ἦτο ἔδῃσμα παρασκευαζόμενον ἐκ τοῦ ἥπατος ἢ καὶ τῶν ἐντοσθίων ὀρισμένων ἰχθύων (ἰδίως τοῦ σκόμβρου). Ὁ συνήθης τρόπος παρασκευῆς (βλ. Γεωπ., XX, 46) αὐτοῦ ἦτο ὁ ἐξῆς: Μετὰ τὸ κανονικὸν ἀλάτισμα, τὰ ἐντόσθια τῶν ἰχθύων ἐτίθεντο ἐντὸς ἀνοικτῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ ἐξετίθεντο εἰς τὸν ἥλιον ἐπὶ δύο περιόδου μῆνας, ταρασσόμενα συχνὰ διὰ νὰ ἀνακατεύωνται. Εἰς ταῦτα προσετίθεντο πολλάκις καὶ ὀλοκλήροι μικροὶ ἰχθύες, ὡς αἱ ἀθερίναι, διὰ λόγους δὲ γεύσεως καὶ ἔλαιον ἢ ὀϊνος, ὀρίγανον καὶ ἄλλα καρυκεύματα (βλ. καὶ τὴν ἐπομένην ὑποσ.). Μετὰ τὴν ἐντελῆ

μηθείας ἐντὸς ἀγγείων κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν, ἐγίνετο τακτικῶς ἀνανέωσις αὐτῆς ἐκ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀντιοχείας¹.

Εὐεξήγητος ὡσαύτως εἶναι, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ διατροφῆς ταξιδιωτῶν, μάλιστα δὲ Ἑλλήνων, ἢ εἰς τοὺς καθημερινοὺς λογαριασμοὺς ἀναφερομένη τακτικὴ ἀγορὰ *ἐλαιῶν, τυρίου καὶ φῶν*. Αἱ ἐντὸς ἄλλης, ὅξους ἢ ἐλαίου διατηρούμεναι ἐλαῖαι ὑπῆρξαν, ὡς γνωστόν, ἀρχαιοθῆν καὶ μέχρι σήμερον τῶν συνηθεστέρων τροφῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ². Οὐδὲν τὸ παραδό-

---

ταρχεύουσιν, διὰ διηθήσεως ἐντὸς κοφίνου ἐλαμβάνετο ὁ γάρου, εἶδος δηλαδὴ «σάλτσας» νοστιμωτάτης, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες, ἐκ τούτων δὲ μαθόντες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, μετεχειρίζοντο τακτικώτατα διὰ νὰ καρυκεύουν ἀλίπαστα, λαχανικά, ψά, κλπ. (βλ. Dict. des Ant., ἄρθρ. *Garum*. Zahn, RE, ἄρθρ. *Garum*. Πβλ. Marguareldt-Mau, Das Privatleben der Römer, 438-442). Κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ὁ γάρου παρέμεινε ἐξ ἴσου προσφιλὲς καρυκευμα πολλῶν τροφῶν (βλ. Κουκούλι, ἔνθ' ἀν., 40-41). Σήμερον ὁ γάρου (διαλεκτικῶς δὲ καὶ τὸ γάρου καὶ τὸ γάρου) σημαίνει κυρίως τὴν «ἄλλην» ἐντὸς τῆς ὁποίας διατηροῦνται ἐλαῖαι, τυρὸς κλπ. (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην., ἐν λ. *ἄρμη* 1), διετήρησεν ὅμως ἐνιαχοῦ καὶ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν (εἰς τὰς ἐκατέρωθεν τῆς Προποντίδος Ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Θράκης καὶ τῆς Μ. Ἀσίας, π. χάριν, καὶ εἰς τινὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου). Παρασκευάζεται κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον καὶ εἶναι, κατὰ τοὺς εἰδήμονας, νοστιμώτατον ἔδεσμα (βλ. Α. Παρασκευοπούλου, Ἀρχ. Θρακ. Θησ., 2, 1935/36, 87/88).

¹ Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ τῆς ἀποθήκης (*κελλαρικῶν*) τοῦ Θεοφάνους παραληφθέντων ἀγγείων γάρου δὲν διεσώθη ἐν τῷ παπύρῳ (627,76), πρέπει ὅμως νὰ ἦτο ἀρκετὰ σημαντικὸς, ἐφ' ὅσον ὁ γάρου ἀπετέλει τακτικώτατην τροφήν τῶν ταξιδιωτῶν. Ἀποδείξεις, ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας δέκα ἡμέρας τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ παραμονῆς σημειοῦται καθημερινῶς ἀγορὰ γάρου (630,72, 81, 92, 108, 123, 154, 180, 193, 213). Ἐπειδὴ δὲ ἀκριβῶς ὁ γάρου ἦτο ἀπαραίτητος τροφή διὰ τοὺς ταξιδιώτας, ὁ Θεοφάνης ἐθεώρησεν οἰκονομικώτερον τὴν παρασκευὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ ποσότητος γάρου, μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῆς ἐξ Αἰγύπτου παραληφθείσης (30 Μαΐου), ἢ τὴν καθημερινὴν προμήθειαν ἐκ τῆς ἀγορᾶς. Ἐνεκα ἐλλείψεως χρόνου, δὲν ἦτο βεβαίως δυνατόν νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν συνήθη συνταγὴν παρασκευῆς αὐτοῦ (βλ. τὴν προηγ. ὑπόσ.). Ἐφηρομόσθη διὰ τοῦτο ὁ διὰ βρασμοῦ τρόπος, ὅστις ἠκολουθεῖτο πολλὰκις καὶ ἀλλαχοῦ διὰ λόγους συντομίας. Ἀγορὰ ἐντοσθίων ἰχθύων δὲν σημειοῦται πρὸς τοῦτο. Μνημονεύεται ἀγορὰ: *βοριδίων εἰς τὸ γάρου (δρχ) (700)*. *σαδιῶν ὁμο(ίως) εἰς τὸ (αὐτὸ) (δρχ) (200)*. *ἄλδς (δρχ) (200)*. *οἶνον ἡμικαβί(ου) γλυκίου (δρχ) (500)*. *ξύλων εἰς τὸ (αὐτὸ) (δρχ) (100)*. *ὄψθ' οἶ[ν]ου εἰς ἔψησιν (δρχ) (200)* (629,88-93). Χρῆσις γλυκέος οἴνου κατὰ τὴν διὰ βρασμοῦ παρασκευὴν γάρου ἀναφέρεται εἰς τὰς γνωστὰς συνταγὰς (βλ. Γεωπον., XX, 46: *ἔψημα*. πβλ. κατωτ. σελ. 713, ὑπόσ. 2), *σαδιῶν* (ξηρῶν σύκων) ὅμως χρῆσις τὸ πρῶτον μνημονεύεται. Δὲν γνωρίζω ἂν τὸ ὄνομα *βοριδία* τοῦ παπύρου, ἄγνωστον ἄλλοθεν, σημαίη εἶδος μικρῶν ἰχθύων χρησιμοποιηθέντων εἰς τὸν γάρου, ὡς ὑποθέτει ὁ ἐκδότης, ἢ κεῖται ἐξ ἐσφαλμένης πιθανῶς ἀναγνώσεως ἀντὶ *κοριδίων*, σπερμάτων δηλαδὴ «κοριάνδρου» (βλ. κατωτ. σελ. 703, ὑπόσ. 1), ὡς ἀναφέρεται εἰς συνταγὴν παρασκευῆς γάρου περιεχομένην εἰς ἀπόσπασμα παπύρου τῆς Χαϊδελεβέργης (βλ. Bilabel, Philologus, 80, 1925, 341).

² Βλ. σχετικῶς διὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν, A. S. Pease, RE, ἄρθρ.

ξον ἄρα, ἂν παρελήφθη ποσότης ἐλαιῶν κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν ¹, ἢ ἂν ἠγοράζοντο βραδύτερον ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐλαῖαι τακτικώτατα, πρὸς χρῆσιν κυρίως, ἐννοεῖται, τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδίου ἐνίοτε ². Πρὸς χρῆσιν ἐπίσης καὶ τούτου καὶ ἐκείνων ἐγίνετο συχνότατα ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀγορὰ τυρίου ³, μολονότι εἶχε παραληφθῆ ἄρκετὴ ποσότης ἐξ Αἰγύπτου καὶ εἰς τυροὺς (627,73), εἰς τεμάχια δηλαδὴ ξηροῦ τυροῦ ἀνάλογα πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν κεφάλια τυριοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς πηλίνων ἀγγείων συσκευασμένη (627,78) ⁴. Ἐκ τῆς ἀποθήκης τοῦ Θεοφάνους παρελήφθη ὡσαύ-

Ölbaum, σελ. 2012 - 2013 (ἐνθα καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία), διὰ δὲ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν, Κουκοιλέ, Βυζ. βίος Ε', 34 - 35. Εὐσταθ. τὰ Λαογρ. Α', 193. Πβλ. καὶ Γενναδίου, Λεξ. Φυτολ., 264.

¹ Τοῦτο δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ἐν τῷ παπύρῳ. Ὁ ἐκδότης ἐν τούτοις ἀναγινώσκει μεταξὺ τῶν ἄλλων προμηθειῶν «*αιλαι οἴνου*» ξ(έσται).» (627,74), παρατηρεῖ δὲ ὅτι δὲν εὐρίσκει ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν διὰ τὴν λέξιν *αιλαι*, «the reading of wich is not in doubt» (τὴν καταχωρίζει μάλιστα ὡς ἰδιαιτέραν λέξιν ἐν πίν. XII: *αιλη). Διερωτῶμαι, ἂν ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις δὲν εἶναι «*αιλαιῶν* ξ(έσται).», ἂν δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῆς ἐξ Αἰγύπτου παραληφθείσης ποσότητος ἐλαιῶν. Ἡ σύγχυσις μεταξὺ ε καὶ αι εἶναι συνήθης κατὰ τὴν ἱστορουμένην ἐποχὴν (βλ., π. χάριν, Ρ. Οxy. 2282,6: *αἰλέου*. Ρ. Lond. III, 1259,7: *αἰλαίου*, κλπ.). Ἐκτὸς ἂν πρέπη νὰ ἀναγνωσθῆ: *ἄλλαι οἴνου* ξ(έσται).

² Μεταξὺ τῶν 19 ἐγγραφῶν ἐνὸς μηνός, ἀναφερομένων εἰς ἀγορὰν ἐλαιῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἅπαξ μόνον καθορίζεται, ὅτι ἠγοράσθησαν «*εἰς ἄριστον*» τοῦ Θεοφάνους καὶ ἐνὸς συνδαιτυμόνος (629,221) καὶ ἅπαξ ἔτι «*εἰς ἄριστον τοῖς παιδίοις*». Τοῦτο δὲν ἐμποδίζει βεβαίως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι αἱ ἀγοραζόμενα ἐλαῖαι προωρίζοντο κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν, ἐφ' ὅσον καὶ τότε, ὡς καὶ πρὶν καὶ ὕστερον καὶ σήμερον, αἱ ἐλαῖαι ἀποτελοῦν τροφήν τῶν πτωχῶν κυρίως τάξεων.

³ Οὕτω, ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐγένετο ἀγορὰ τυρίου κατὰ τὰς 13 ἡμέρας ἐνὸς μηνός, κατὰ δὲ τὸ ταξίδιον τῆς ἐπιστροφῆς ἀναφέρεται ἀγορὰ τυρίου δις κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, τὴν μίαν φορὰν διὰ τὸ «*ἄριστον*» καὶ τὴν ἄλλην «*εἰς διπνον*» (630,473, 478). Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοφάνους ὁ τυρὸς ἀπετέλει προσφιλεῖ καὶ συνήθη τροφήν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τῶν τε εὐπόρων καὶ τῶν πτωχῶν τάξεων (ἅπαξ — 630,541 — σημειοῦται, ὅτι ἠγοράσθη «*τυρίον τοῖς παιδίοις*», πρὸς χρῆσιν τῶν ὑπηρετῶν δηλαδὴ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἀγοραζόμενος τυρὸς προωρίζετο μόνον διὰ τὸν Θεοφάνην), ὡς καὶ τὸ τυρὸν παρὰ Βυζαντινοὺς καὶ τὸ τυρὸν παρ' ἡμῖν. Βλ. περὶ τούτου διὰ τὴν ἀρχαίαν μὲν καὶ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, E. Cougnu, Dict. des Ant., ἀρθρ. *Caseus*. Kroll, RE, ἀρθρ. *Käse* (πβλ. καὶ Hermann - Blümner, Gr. Privataltert., 228, ὑποσ. 5. Ἰω. Καλλιέρη, Αἱ πρῶται ὕλαι τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὴν Πτολεμ. Αἴγυπτον, 120, ὑποσ. 3' 121, ὑποσ. 2), διὰ τὴν Βυζαντινὴν δὲ ἐποχὴν, Κουκοιλέ, Βυζ. βίος Ε', 31 - 31. Εὐσταθ. τὰ Λαογρ. Α', 170, 193/194.

⁴ Εἰς τὰ λεξικά τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς δὲν σημειοῦται ἡ σημασιολογικὴ διακρίσις μεταξὺ τυροῦ, δηλοῦντος τὸν τυρὸν γενικῶς, καὶ τυρῶν (ἀπαντῶντος συχνὰ εἰς τοὺς παπύρους, π. χάριν' βλ. Καλλιέρη, ἐνθ' ἂν., 120, ὑποσ. 1), ὅπερ σημαίνει τὰ μεγάλα τεμάχια τυροῦ, σχήματος σφαιρικοῦ ἢ κωνικοῦ συνήθως, λαμβανομένου

τως καὶ ποσότης *φῶν* μὴ κατονομαζομένη (627,87), ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ ἡγοραζόντο συχνότατα *φά*¹, τροφή πρόχειρος καὶ εὐθηνή καὶ τότε, ὡς καὶ πρὶν καὶ βραδύτερον καὶ σήμερον². Περὶ τοῦ τρόπου τῆς παρασκευῆς των δὲν γίνεται ἰδιαιτέρα μνεία εἰς τοὺς ἐν λόγῳ πατύρους, ἀλλὰ τὰ «*φά εἰς τὴν δόδον*» (630,466), τὰ ἀγοραζόμενα δηλαδὴ πρὸς κατανάλωσιν κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐπομένης, πρέπει νὰ ἐτρῶγοντο «βραστά»³.

*
* *

Ἵσπρια ἐνίστε, ἀπαραιτήτως δὲ λαχανικὰ καὶ χλωροὶ ἢ ξηροὶ καρποὶ συνεπλήρουν τὸ καθημερινὸν ὀψολόγιον τῶν ταξιδιωτῶν. Ἡ σπανία χρῆσις τῶν πρώτων ὠφείλετο ἴσως εἰς λόγους ἐποχιακοὺς — τὸ ταξίδιον συνέπεσε πρὸς τοὺς θερμοὺς μῆνας τοῦ ἔαρος καὶ τοῦ θέρους — ἢ καὶ εἰς τὰς δυσκολίας τῆς παρασκευῆς των, εὐνοήτους διὰ ταξιδιώτας, πιθανώτερον ὅμως εἰς τὰς γαστρονομικὰς προτιμήσεις τοῦ Θεοφάνους. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ταξιδίου τρία μόνον εἶδη ὀσπρίων ἀναφέρονται, ἐφ' ἅπαξ δὲ ἕκαστον τούτων καὶ εἰς μεμακρυσμένην ἀπ' ἀλλήλων χρονικὴν ἀπόστασιν: ποσότης *δόφακου*, καθαρᾶς δηλαδὴ φακῆς⁴, παραληφθεῖσα κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν (627,79), ὀλίγα *ερεβίνθια* ἀγορασθέντα ἓνα μῆνα ἀργότερον

ἐκ τοῦ πλεκτοῦ ἀγγείου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐποποθετεῖτο ὁ χλωρὸς τυρὸς μετὰ τὸ ἀναγκαῖον ἀλάτισμα μέχρις ὅτου ἀποξηρανθῆ καλῶς, ὡς τοῦτο γίνεται καὶ σήμερον εἰς τὴν πρακτικὴν τυροκομίαν. (Περὶ τῆς παρασκευῆς τοῦ τυροῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. E. C o u g n y, ἐνθ' ἄν., σελ. 931-932. K r o l l, ἐνθ' ἄν., σελ. 1490-1491).

¹ Οὕτω εἰς διάστημα ἑνὸς μόνον μηνὸς ἡγοράσθησαν κατὰ τὰς 19 ἡμέρας *φά*, πολλάκις δὲ ἐπὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἡμέρας κατὰ συνέχειαν (629,25, 57, 74, 94, 113, 141, 155, 171, 198, 212, 228, 248, 295, 313, 323, 331, 356, 365, 381). Σημειωτέον ὅτι ἡγοράζοντο ἐνίστε «*εἰς ἄριστον καὶ εἰς δίπνον*» τῆς αὐτῆς ἡμέρας (630,128).

² Βλ. F o u r n i e r, Dict. des Ant., ἄρθρ. *Cibaria*, σελ. 1162. H e r m a n n - B l ü m n e r, ἐνθ' ἄν., 228, ὑποσ. 5. O r t h, RE, ἄρθρ. *Geflügelzucht*, σελ. 908-909, καὶ ἄρθρ. *Huhn*, σελ. 2524-2525. Διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν, βλ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζ. βίος Ε', 66.

³ Οἱ τρόποι τῆς παρασκευῆς παρ' ἀρχαίους δὲν διέφερον τῶν παρ' ἡμῖν κρατούντων. Βλ. B l ü m n e r, Der Maximaltarif des Diocletian VI, 43 (σελ. 90/91). O r t h, RE, ἄρθρ. *Kochkunst*, σελ. 952. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζ. βίος Ε', 66-68.

⁴ Εἰς τὸν Θησαυρὸν τῆς Ἑλλην. Γλώσσης ὁ ὄρος *δόφακος* ἐρμηνεύεται διὰ τοῦ *lens integra*, ἐντεῦθεν δὲ καὶ εἰς τὸ λεξικὸν L i d d e l l - S c o t t (παλαιὰς καὶ νέας ἐκδόσεως) ἐξηγεῖται διὰ τοῦ «φακῆ ὀλόκληρος, μὴ συντετριμμένη». Εἰς πάπυρον ὅμως τοῦ Ιου μ.Χρ. αἰ. (P. Bour. 13,5) τὸ εἶδος *δόφακος* φαίνεται ὑπαγόμενον εἰς τὴν *δο(ο)βιοπωλίαν*, εἰς τὴν γενικὴν δηλαδὴ κατηγορίαν τῶν ὀροβοειδῶν τῶν πολυμένων ὑπὸ τῶν *φακεψῶν*. Τοῦτο συνηγορεῖ, νομίζω, ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι *δόφακος* ἐσήμαινε τὴν καθαρὰν φακὴν (*ὄλος φακῆ* ἐρμηνεύεται εἰς τὸ λεξικὸν Σ α κ ε λ λ α ρ ι ο υ), ἀπηλλαγμένην πάσης ἀναμείξεως μετ' ἄλλων ὁμοειδῶν σπερμάτων, μικροτέρων ἢ στρογγυλοτέρων, τὰ ὁποῖα ὑπάγονται εἰς τὰ βρώσιμα εἶδη τοῦ «ὀρόβου» (σημερ. *ρόβι*)

διὰ τὸ γεῦμα μιᾶς ἡμέρας κατὰ τὸ ταξίδιον πρὸς Ἀντιόχειαν (627,267) καὶ ὀλίγον *φαβάτον*, *φάβα* δηλαδὴ ἐκ ξηρῶν κνύμων¹, τρεῖς μῆνας βραδύτερον κατὰ τὸ ταξίδιον τῆς ἐπιστροφῆς (630,406). Ἐν Ἀντιοχείᾳ οὐδέποτε ἠγοράσθησαν ὄσπρια, μολοντί καὶ ἡ φακῆ καὶ οἱ ἐρέβινθοι καὶ οἱ κνύμοι ἐκαλλιερгоῦντο ἐν Συρίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην². Ἐπειδὴ δὲ τὸ *φαβάτον* ἠγοράσθη διὰ τοὺς ὑπηρετάς (*τοῖς παιδίοις*), εἶναι δὲ ἐκ τῶν πατύρων γνωστόν, ὅτι ἡ καλῆς ποιότητος φακῆ τῆς Αἰγύπτου ἀπετέλει ἀνεκαθεν μίαν τῶν συνηθεστέρων τροφῶν τῶν λαϊκῶν στρωμάτων τῆς χώρας³, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ὄσπρια, θεωρούμενα ὡς βαρυστόμαχα, ἀπεφεύγοντο γενικῶς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, δσακίς δὲ ἠγοράζοντο, προωρίζοντο μόνον διὰ τὸ ὑπηρετικὸν αὐτοῦ προσωπικόν.

¹ Ἐκ τῶν λαχανικῶν τὸ συχνότερον τρωγόμενον ἦσαν τὰ *λάχανα*, ὡς ὀνομάζοντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης κατὰ τὸ κατ' ἐξοχὴν σχῆμα αἱ «κράμβαι»⁴.

ἢ τοῦ «λαθύρου» (σημερ. *λαθύρι*). Πβλ. τοὺς *ὀλοπυρίτας ἀριτοὺς* (Wilcken, Ostr. 1305,6), δηλ. μόνον ἐκ σίτου, τὰ *ὀλοσηρικὰ* (= ὀλομέταξα) καὶ τὸ Βυζαντινὸν *ὀλόσκορον* (Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 50).

² Φαίνεται, ὅτι ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ βραδύτερον παρὰ Βυζαντινοῖς (βλ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 98) καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ (ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης, π. χάριν, ἐν Πόντῳ καὶ ἐν Σκύρῳ), τὰ *φάβαρα* (ἐκ τοῦ λατ. *faba*) εἶναι τὰ «ξηρὰ κουκκιά» (βλ. Κοραῆ, Ἄτ., I, 238. Thesaurus ling. lat., ἐν λ. *faba*, σελ. 4. Blümmner, Der Maximaltarif des Diocletian VI, 38, σελ. 90), *φαβάτον* δὲ (ἐκ τοῦ λατ. *fabatum*) ἦτο ἡ ἐκ ξηρῶν κνύμων παρασκευασομένη πολτώδης τροφή, ἡ παρ' ἡμῖν κοινὴ *φάβα* (βλ. Du Cange, ἐν λ. *φαβάτον*. Fournier, Dict. des Ant., ἄρθρ. *Cibaria*, σελ. 1144).

³ Βλ. Rostovtzeff, Econ. and Soc. Hist. of the Hellenist. World, II, 1165.

⁴ Βλ. P. S. I., 402,1, σχόλ. P. Bour., 13,1 σχόλ. Schnebel, Die Landwirtschaft im hellenist. Ägypten, 191-193. Rostovtzeff, A large Estate in Egypt in the 3rd Cent. B.C., 120.

⁵ Περὶ αὐτοῦ οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία. Ἀπόδειξις ὅτι ὁ λογιστὴς καταχωρίζει συνήθως τὴν δαπάνην ἀγορᾶς *λαχάνων*, ἀλλὰ καὶ *λαχάνου* (629,340). Ὁ ἐνικός πρέπει νὰ ἀναφέρεται, νομίζω, εἰς συγκεκριμένον εἶδος *λαχάνου*, τὴν κράμβην δηλαδὴ, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τῆς τάξεως τῶν λαχάνων γενικῶς. Διακρίνει ἄλλως τε καὶ τὰ *λάχανα* τῶν *λεπιτολαχάνων* (630,119, 131, 171), εἰς τὰ ὅποια κατατάσσει ἀσφαλῶς τὰ μικρότερα καὶ μὴ κηπευόμενα λαχανικά (πβλ. καὶ Κουκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 89), ὡς καὶ τῶν ἄλλων κηπευομένων λαχανικῶν, περὶ ὧν γίνεται λόγος ἀμέσως κατωτέρω. Ἡ εἰδικὴ αὐτῆ σημασία τῆς λέξεως *λάχανον* ἐπεκράτησεν ἔκτοτε εἰς τὴν ὀμιλουμένην. Καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς *λάχανον* ἐσήμαινε τὴν κράμβην (βλ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 93) καὶ σήμερον ἡ κράμβη ὀνομάζεται *λάχανο* κοινῶς, ἐκτὸς διαλεκτικῶν ἐξαιρέσεων, ἐνθα διατηρεῖται τὸ ἀρχαῖον ὄνομα (*κράμβα*, π. χάριν, λέγεται ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ, Κυθῆροις καὶ Σάμῳ, *κράμβη* ἐν Ἰκαρίᾳ, *κραμβίν* ἐν Κύπρῳ, *κραμπι* δὲ εἰς πολλὰ ἄλλα ἰδιώματα) ἢ χρησιμοποιεῖται εἰδικωτέρα ὀνομασία πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως πρὸς τὰ «λάχανα» ἐν γένει (*κραμπολάχανο* ἢ *καρμπολάχανο* ἐνιαχοῦ, *κλειστολάχανο* ἐν Εὐβοίᾳ, ἀλλαχοῦ δὲ *μάπλα* διὰ τὸ σφαιρικὸν σχῆμα).

Ἐπετέλουν, φαίνεται, ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῶν ζωϊκῶν τροφῶν¹. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν παρελήφθη ποσότης ἐξ αὐτῶν (627,86) καὶ κατὰ τὸ ταξίδιον τῆς μεταβάσεως καὶ ἐπιστροφῆς ἠγοράζοντο, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν², καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐγίνετο καθημερινῶς σχεδὸν προμήθεια αὐτῶν³. Ἐὰν ἐτρῶγοντο ὡμὰ ἢ μαγειρευόμενα κατὰ τινα τρόπον, δὲν καθορίζεται εἰς τοὺς παπύρους. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἐγίνετο χορηγία αὐτῶν τακτικωτάτη οὐ μόνον ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πρὸς αὐτὴν πορείαν τῶν ταξιδιωτῶν, ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐτρῶγοντο ὡμὰ μᾶλλον, πιθανῶς ἐν εἴδει «σαλάτας» μετ' ἐλαίου καὶ ὄξους⁴, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἢ παρεμφερῆ τρόπον, τελείως δηλαδὴ ὡμὰ ἢ μετὰ βρασμὸν ἐντὸς ὕδατος, πρέπει νὰ ἐτρῶγοντο καὶ ἄλλα λαχανικά, τὰ ὅποια ἠγοράζοντο συχνὰ ὑπὸ τῶν ταξιδιωτῶν, ὡς αἱ *θρύδακες* (*μαρούλια*)⁵, τὰ *λεπολάχανα*⁶, τὰ *πράσα*⁷, τὰ *σταφυλιναρία* (*δανκία*)⁸, καὶ

¹ Ἡ κράμβη ἐξετιμᾶτο ἰδιαίτερος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Βλ. Fournier, Dict. des Ant., ἀρθρ. *Cibaria*, σελ. 1147. Blümner, Der Maximaltarif des Diocletian VI, 9 (σελ. 84).

² Βλ. 627,144, 147, 152, 192, 205. 630,356, 527.

³ Οὗτω εἰς διάστημα ἑνὸς μηνὸς ἐπὶ 22 ἡμέρας ἠγοράσθησαν *λάχανα* μεταξὺ τῶν ἄλλων τροφίμων (629,33, 47, 56, 71, 87, 107, 124, 139, 150, 182, 196, 229, 245, 276, 292, 308, 340, 352, 363, 379, 403, 426).

⁴ Ἴσως διὰ τοῦτο τὸ ὄξος δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τὰς προμηθείας τῶν ταξιδιωτῶν. Κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν παρελήφθη ποσότης ἐξ αὐτοῦ (627,75), μετὰ τὴν ἐξάντησιν τῆς ὁποίας ἐγίνετο προμήθεια ἐκ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀντιοχείας ἢ ἄλλων πόλεων τῆς Συρίας (629,193, 279, 355. 630,94, 137, 353, 429, 496).

⁵ Ὁ λογιστὴς γράφει πάντοτε *θρύδακες* (627,151. 629,233, 266, 297, 333, 370. 630,9, 79, 138) ἀντὶ τοῦ *θρύδακες*, ἀπαντῶντος εἰς προγενέστερον πάπυρον (P. Oxy. 1112,5, τοῦ 2ου αἰ. μ.Χρ.). Ὁ αὐτὸς ἀναγραμματισμὸς παρατηρεῖται συχνὰ καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς Γραμματείας γνωστὴν γραφὴν: *θρίδακες* καὶ *θίρδακες* (βλ. Liddell-Scott-Jones, ἐν λ. *θρίδαξ*, καὶ add.). Ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ *μαρούλιον* (βλ. Du Gange, ἐν λ. Τὸ *μαῖούλιον* ἢ *μαῖούνιον* τῶν λεξικογράφων — Ἡσυχ., Σοῦίδ., Μ. Ἐτυμ., Ζων. — κατὰ παρετυμολογίαν προφανῶς· βλ. Κοκκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 95, ὑποσ. 3), τοῦ παρ' ἡμῖν κοινῶς λεγομένου *μαρούλι* (πιθανῶς ἐκ τοῦ Λατιν. *amarus* διὰ τὴν ὑπόπικρον γεῦσιν· βλ. Κοκκουλέ, ἐνθ' ἀν. Rofls, Etymol. Wörterb. d. unterital. Gräzität, ἐν λ. *ἀμαρούλιον*).

⁶ Περὶ αὐτῶν βλ. ἀνωτ., σελ. 699, ὑποσ. 4.

⁷ Ἀγορὰ *πράσων* μνημονεύεται ἀπαξ ἐν Ἀσκαλῶνι κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν (630,422). Ὁρθῶς ὅμως, νομίζω, εἰκάζει ὁ ἐκδότης, ὅτι τὰ ἐξ Αἰγύπτου παραληφθέντα κατὰ τὴν ἀναχώρησιν (627,81) καὶ βραδύτερον ἐν Ἀντιοχείᾳ (629,39) καὶ ἐν Πηλουσίῳ (630,488) ἀγορασθέντα *κεφαλῶτια* ἦσαν ἐν τῇ πραγματικότητι *πράσα κεφαλωτά*, ὡς ὀνομάζονται τὰ μετὰ κεφαλῆς καὶ δοριμείας γεύσεως *πράσα* εἰς πάπυρον τοῦ 1ου μ.Χρ. αἰ. (B.G.U. 1120,15/16), ἐνθα διακρίνονται τῶν *γλυκίων* *πράσων*. (Πβλ. καὶ Liddell-Scott-Jones, ἐν λ. *κεφαλῶτις*. Γενναδίου, Δεξ. Φυτολ., 567.)

⁸ Ἀπαξ μόνον ἀναφέρεται ἀγορὰ *σταφυλιναρίων* ἐν Ἀντιοχείᾳ (629,214), ὀρθῶς

τινα ἄλλα τῶν ὁποίων ὁ καθορισμὸς εἶναι δύσκολος ἢ ἀβέβαιος ¹. Δὲν δύναται ὅμως νὰ λεχθῆ τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὰς *κινάρας* (*ἀγκινάρες*) ², αἵτινες ἐτρῶγοντο κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ τότε ³, ὡς καὶ σήμερον. Μόνον διὰ τὰ *κολοκύνθια*, τὰ ὁποῖα ἐτρῶγοντο συχνότατα ἐπίσης ὑπὸ τῶν ταξιδιωτῶν ⁴,

δὲ καθορίζει ὁ ἐκδότης τὴν λέξιν, τὸ πρῶτον μαρτυρουμένην, ὡς ὑποκοριστικὸν τοῦ *σταφυλίνος*, ὅπερ σημαίνει εἶδος τι δαυκίου (καρότου). Τὰ διαλεκτικὰ συνώνυμα τῆς Νεοελληνικῆς *σταφυλινάκι*, *σταφυλίνας*, *σταφυλιώνι* (βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ, 2, 221. Γενναδίου, Λεξ. Φυτολ., 239) συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης.

¹ Συχνά, π. χάριν, ἀναφέρεται ἀγορὰ *κεμίων* (βλ. πίν. XII, ἐν λ.) καὶ *κεμογραφάνον* (αὐτόθι, ἐν λ.). Τὸ πρῶτον ὄνομα ἀπαντᾷ καὶ εἰς μεταγενέστερον πάπυρον ὑπὸ τὴν γραφὴν *καίμια* (P. Oxy. 1156,14' τέλος τοῦ 4ου αἰ.), ἣτις παρέσυρε τὸν Preisigke (Wörterb., ἐν λ.) νὰ υἰοθετήσῃ τὴν σημασίαν «ὄρνιθες» (ἐκ τοῦ Κοπτ. *gaimel*), ἐπαναλαμβανομένην καὶ παρὰ Liddlell-Scott-Jones (ἐν λ.). ² Ἀντιθέτως πρὸς τὸν καθηγητὴν Roberts (627,192 καὶ 629,266, σχόλ.), φρονῶ ὅτι τὰ *κέμια* τῶν παπύρων τοῦ Θεοφάνους καὶ τὰ *καίμια* τοῦ ἐξ Ὁξυρύγχου παπύρου (εἰς τὸν ὁποῖον, σημειωτέον, οὐδεμία λέξις γράφεται ὀρθῶς) εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρῶγμα. Ὡς δ' ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὁ σύνθετος ὄρος *κεμογράφανον*, πρόκειται ἀναμφιβόλως εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις περὶ εἶδους *ραφάνου* (τὸ κοινὸν *ραπάνι* ἢ *ρεπάνι* τῆς σήμερον, *ρέφανο*, *ρεφάνι* ἐν Πόντῳ βλ. Γενναδίου, Λεξ. Φυτολ., 820. Κοκκουλέ, ἐνθ' ἀν., 95), ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν πιθανὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως *κέμιον*, ἣτις δὲν φαίνεται ὄντως Ἑλληνικὴ (δὲ καθ. Roberts ὑποθέτει ὅτι εἶναι Κοπτικῆς προελεύσεως). Ἐξ ἄλλου δις ἀναφέρεται ἀγορὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ *κνήθων* (629,174. 630,69). Ὁ ἐκδότης ὑποθέτει, ὅτι ἴσως ὁ λογιστὴς ἔγραψε κατὰ λάθος *κνήθων* ἀντὶ *κνήκων* (*κνήκος*), εἶδους *ἀτρακτυλίδος* δηλαδὴ (629,174, σχόλ.). Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ ἰδιωματικῆς λέξεως ἐκ τῆς ρίζης τοῦ *κνήθω*· *κνήθος* ἄρα θὰ ἐλέγετο εἶδος *κνίδης*, τῆς γνωστῆς *τσουκνίδας*, ἣτις ἐτρῶγετο καὶ τότε ἀσφαλῶς, ὡς καὶ πρὶν καὶ βραδύτερον καὶ σήμερον (βλ. Κοκκουλέ, ἐνθ' ἀν., 90).

³ Μικρὰ ποσότης *κιναρῶν* παρελήφθη κατὰ τὴν ἐξ Ἑρμοπούλεως ἀναχώρησιν (627,85), δις μνημονεύεται ἀγορὰ αὐτῶν ὀλίγον βραδύτερον ἐν Βαβυλῶνι τῆς Αἰγύπτου (627,149,197), ἅπαξ δὲ μόνον, ἢ τὸ πολὺ δις, ἐν Ἀντιοχείᾳ (629,389. 630,7: *perhaps κιναρῶν*). Δύο πράγματα δύναται νὰ σημαίη ἡ σπανία αὕτη χρῆσις τοῦ λαχανικοῦ: ἢ ὅτι ὁ Θεοφάνης ἀπέφυγε τὰς *κινάρας*, ἀκολουθῶν ὡς πρὸς τοῦτο τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν, ἣτις ἐθεώρει ταύτας ὡς «κακόχυμον ἔδεσμα» (βλ. Γαληνοῦ, VI, σελ. 636· Kühn. Πβλ. Κοκκουλέ, ἐνθ' ἀν., 94), ἢ ὅτι ἐπέτρεπε τὴν ἀγορὰν τῶν μόνον ὁσάκις ἤθελε νὰ γευθῆ αὐτῶν ὁ ἴδιος, συμφώνως πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν αἱ *κινάραι* ἀπετέλουσαν γαστρονομικὴν πολυτέλειαν ἐπιτρεπομένην μόνον εἰς τοὺς πλουσίους (βλ. Plin., N.H. XIX, 54. Πβλ. Blümmner, Der Maximaltarif des Diocletian VI, 1, σελ. 83).

⁴ Βλ. τὰς παραπομπὰς παρὰ Blümmner, ἐνθ' ἀν.

⁴ Εἰς διάστημα ἐνὸς μηνός, π. χάριν, ἐν Ἀντιοχείᾳ ἠγοράσθησαν δέκα ἑπτὰ φορὰς *κολοκύνθια* (629,58, 73, 114, 139, 150, 166, 194, 210, 230, 262, 276, 296, 326, 340, 352, 364, 379), προωρίζοντο δὲ ἀσφαλῶς διὰ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν τοῦ Θεοφάνους (ἅπαξ μάλιστα — 629,194 — ἀναφέρεται ὅτι ἠγοράσθησαν «εἰς τὸν γάμον» ἐνὸς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι *Ῥελλίου* ἢ μᾶλλον *Γελλίου*, τοῦ αὐτοῦ ἴσως, ὅστις ἀναφέρεται ἐν 641,16). Δὲν ἐννοῶ, διατὶ ὁ ἐκδότης γράφει ἐνίοτε *κολοκυνθ(ίων)*, συνήθως δὲ *κολοκύνθ(ων)*

σημειοῦνται ἰδιαίτερος αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡγοράζοντο διὰ νὰ μαγειρευθοῦν. Τοῦτο σημαίνει ἴσως ὅτι τὰς περισσότερας φορὰς ἐτρώγοντο βραστά ἀπλῶς ἐν εἶδει σαλάτας ἢ ὅτι συνήθως ἡγοράζοντο χλωρὰ «κολοκύθια», ξηρὰ δὲ μόνον ὁσάκις ἐπρόκειτο νὰ μαγειρευθοῦν. Ἐναφέρεται καὶ ἀγορὰ *κρομμύδιων*¹ τετρακίς ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀπαξ δὲ καὶ *σκόρδου* ἁ (ἑνός)², ἀλλ' ἀκριβῶς ἢ σπανία χρῆσις ἀμφοτέρων σημαίνει, νομίζω, ὅτι ἡγοράσθησαν διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἄρτυσιν φαγητῶν μᾶλλον παρὰ διὰ νὰ φαγοῦν ὠμά³. Ὁπωσδήποτε ὁμως ὡς καρύκευμα φαγητοῦ ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἀπαξ ἐν Σιδῶνι ἀγορασθὲν γνωστὸν *κύμνον*⁴, ὡς καὶ τὸ ἐν Ἀντιο-

ἐκ τῆς συντομογραφίας *κολοκύνθ* τῶν πατέρων. Ὁ λογιστὴς ἐν τούτοις γράφει τὴν λέξιν ὀλόκληρον *κολοκύνθιν* (629,210) καὶ *κολοκύνθια* (629, 166, 262, 308, 630, 61, 90) ἢ ἐν συντομίᾳ *κολοκύνθ*, ὁπότε ἐννοεῖ ἀσφαλῶς *κολοκύνθια* καὶ ὄχι *κολόκυνθοι*, ὡς νομίζει ὁ ἐκδότης (βλ. καὶ πίν. XII, ἐνθα κατατάσσει τὰς παραπομπὰς ὑπὸ διπλοῦν λήμμα: *κολοκύνθιον* καὶ *κολόκυνθος*). Τοῦτο διδάσκει ὅτι τὸ ὑποκοριστικὸν *κολοκύνθιον* - *κολοκύνθιν* (ὄθεν τὸ Βυζαντινὸν *κολοκύνθιν* - βλ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 96 - καὶ τὸ παρ' ἡμῖν κοινὸν *κολοκύνθι*), τὸ πρῶτον ἤδη μαρτυρούμενον κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, εἶχεν ἀντικαταστήσει εἰς τὴν λαλουμένην ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων τὰ μέχρι τότε χρησιμοποιούμενα *κολόκυνθα*, *κολόκυντα*, *κολοκύνθη*, *κολόκυνθος*.

¹ Εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ λογιστοῦ χρησιμοποιουμένη γραφὴ (*κρομμύδι* καὶ *κρομμύδια*: 629,133, 205, 630,117, 250), γνωστὴ καὶ ἐκ τῆς μεταγενεστέρως Γραμματείας (βλ. Liddell-Scott-Jones, ἐν λ.), ὁρθῆ δὲ (ἀρχαῖον *κρόμμυον* καὶ *κρόμμυον*) καὶ μὴ χρήσιμα διορθώσεως, παρὰ τὴν περὶ τοῦ ἀντιθέτου γνώμην τοῦ ἐκδότου (629,134, appar. crit.). Ἀποτελεῖ τὴν πρώτην γνωστὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὑποκοριστικοῦ (ὄθεν καὶ τὸ Βυζαντινὸν καὶ τὸ ἡμέτερον *κρομμύδι*) εἰς τὴν λαλουμένην τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἱκανὴν ὁμως νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τοῦτο εἶχεν ἀντικαταστήσει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ ἀρχαῖον *κρόμμυον*.

² Ἡ συγκεκομμένη μορφή *σκόρδον* (629,334), ἀρχαία, μεταγενεστέρα (βλ. Liddell-Scott-Jones, ἐν λ.), μεσαιωνικὴ (βλ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 49/50) καὶ νεωτέρα (*σκόρδο*). Ἡ ἀγορὰ «*σκόρδον ἑνός*» σημαίνει ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ λέξις ἐδήλου τὸ φυτόν, ἀλλὰ καὶ τὴν *κεφαλὴν* παρ' ἀρχαίους (βλ. Ἀριστοφ., Πλουτ., 718) ἢ τὸ παρ' ἡμῖν *κεφάλι* ξηροῦ σκόρδου, ὡς καὶ σήμερον.

³ Τοῦτο τεκμαίρεται, φρονῶ, καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἡγοράσθη τὸ *σκόρδον*, τὸ γεῦμα τῶν ταξιδιωτῶν περιελάμβανε «κολοκύθια μαγειρευτὰ» (*κολοκύνθια εἰς ἔψησιν*: 629,326), τὰ ὅποια ἡρτύοντο, ὡς καὶ σήμερον, μὲ «σκόρδον». Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως νὰ κατηναλώθησαν ὠμά τόσον τὰ *κρομμύδια* ὅσον καὶ τὸ *σκόρδον* μετὰ ἐλαιῶν, τυρίου κλπ. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἀμφοτέρω ἐτρώγοντο, ὡς καὶ πρὶν καὶ ὕστερον (βλ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 96) καὶ σήμερον, εἴτε ὠμά, εἴτε μαγειρευόμενα ὑπὸ τῶν πτωχῶν ἰδία τάξεων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (βλ. Fournier, Dict. des Ant., ἀρθρ. *Cibaria*, σελ. 1149. Blümmner, Der Maximaltarif des Diocletian VI, 20 (σελ. 86).

⁴ Ἡ ἀγορασθεῖσα ποσότης *κύμνον* ἐπληρώθη ἀντὶ 20 δραχμῶν (630,354), ὅσον δηλαδὴ δύο *ψωμῖα καθαρά* ἢ δύο *τουρτῖα*. Ἐὰν προωρίζετο, ὡς εἶναι πιθανόν, δι' ἐν μόνον φαγητόν, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπωλεῖτο ἀκριβὰ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα τρόφιμα, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὅτι εἰσήγετο ἔξωθεν διὰ τοῦ ἐμπορίου. Περὶ τοῦ

χεία ἀπαξ ὡσαύτως ἀγορασθέν, ἄγνωστον δὲ μέχρι τοῦδε, *κορόσπερμον*¹.

Εἰς τὰ «προσφάγια» μᾶλλον ἢ εἰς τὰ «ἐπιδόρπια» ἀνήκουν ἐπίσης καὶ τὰ πολλάκις μνημονεύόμενα *σικύδια* (*ἀγγοῦρια*)², *πεπόνια*³ καὶ *σταφύλια*⁴. Τὰ πρῶτα ἠγοράζοντο συχνὰ κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον ἐν

«κυμίνου» παρ' ἀρχαίους, βλ. Hehn, Kulturpfl. u. Hausth.¹, 206-207. Blümenberg, ἐνθ' ἄν., I, 32 (σελ. 66). Γενναδίου, Λεξ. Φυτολ., 581.

¹ Ἡ λέξις ἀπαντᾷ διὰ πρώτην καὶ μόνην φοράν (630,68). Ὁ ἐκδότης ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι τὸ πρῶτον συνθετικὸν αὐτῆς εἶναι ἴσως τὸ ἐπιθέτον *κορός*, χωρὶς νὰ προσθέτῃ ἄλλην τινὰ διασάφισιν. Ἐννοεῖ, ὑποθέτω, ὅτι πρόκειται περὶ φυτοῦ τινος παράγοντος «μέλανα σπέρματα». Ἐάν οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, διάφοροι θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθοῦν ὑποθέσεις ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀγνώστου τούτου φυτοῦ (*πέπερι*; *μελάσπερμον*;). Νομίζω ὅμως, ὅτι τὸ *κορόσπερμον* εἶναι ἐσφαλμένη ἢ συντετριμμένη μορφή τοῦ *κοροίοσπερμον* (βλ. Mayser, Gramm. d. Gr. Papyri I, 147), σημαίνει δὲ τὰ σπέρματα *κορίου*, ὡς ὠνομάζετο κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν (βλ. Liddell-Scott-Jones, ἐν λ. Πβλ. ἄνωτ. σελ. 696, ὑποσ. 1) τὸ φυτὸν *κορίαννον* ἢ *κορίανθρον* τῶν ἀρχαίων (βλ. Hehn, ἐνθ' ἄν., 207), τὸ *κόλιανθρον* ἢ ὁ *κόλιανθρος* τῶν Βυζαντινῶν (βλ. Ducange, ἐν λ. Κοουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 80), ὁ *κόλιανθρος*, *κούλιανθρος*, ἢ τὸ *κόλιαντρο* παρ' ἡμῖν, οὐτινος οἱ σπόροι εἶναι ἀρτυματικοὶ (βλ. Γενναδίου, ἐνθ' ἄν., 538). Δύο κυρίως λόγοι συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης: 1) Εἶναι λίαν ἀπίθανος ἡ ὑπαρξὶς συνθέτου, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἱστορουμένην ἐποχὴν, ἐκ τοῦ ἀμφιβόλου ἐπιθέτου *κορός* = μέλας (ἀπαντᾷ ἀπαξ εἰς τὰ Ὅμηρ. Σχόλ., εἰς Α, 170). 2) Ὅλα τὰ ἀνάλογα σύνθετα τῆς ἐποχῆς (*λαχανόσπερμον*, *λινόσπερμον*, *σελινόσπερμον*, *χορτόσπερμον*, κλπ.) σημαίνουν τὰ σπέρματα τοῦ διὰ τοῦ πρώτου συνθετικοῦ δηλουμένου φυτοῦ.

² Ἡ λέξις, ὑποκοριστικὸν τοῦ *σίκυος*, *σικύος* εἶναι ἀρχαία (ἀπαντᾷ ἀπαξ παρὰ τῷ κωμικῷ Φρυγχῳ, κατ' Ἀθήν., ΠΙ, 74 α), δὲν σημαίνει ὅμως κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν «μικρὸς σικυός», ὡς σημειοῦται εἰς τὸ λεξ. Liddell-Scott-Jones, ἀλλ' ἄλλ' ἄπλως «σικυός», τὸ *ἀγγοῦριον* δηλαδὴ τῶν Βυζαντινῶν (βλ. Ducange, ἐν λ. Κοουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 95), τὸ σήμερον κοινὸν *ἀγγοῦρι*. Ἀποδεικνύεται ὅτι εἰς πάπυρον τοῦ 2ου ἢ 3ου αἰ. μ.Χρ. (P. Oxy. 117,11/12) λέγεται: «σπέρματα *σικυδίων σπουδαία ἐπεμψα ὑμῖν*».

³ Εἶναι ἡ ἀρχαιότερα μέχρι τοῦδε μαρτυρία τοῦ ὑποκοριστικοῦ. Ὁ λογιστὴς γράφει ἀπαξ *πεπόνιον* (630,21), κανονικῶς δὲ *πεπόνιν* (627,80. 630,54, 86, 133, 444' πβλ. 630,149, 281). Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ δευτέρα μορφή τῆς λέξεως (ᾗθεν τὸ Βυζαντινὸν *πεπόνιν*, βλ. Κοουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 108. Εὐσταθ. τὰ Λαογρ., Α', 205, καὶ τὸ σημερινὸν κοινὸν *πεπόνι*), ἤτο ἡ συνήθως ὀμιλουμένη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, εἶχε δ' ἔκτοτε ἀντικαταστήσει σημασιολογικῶς τὸ πρωτότυπον *πέπων*.

⁴ Τὸ γεγονός ὅτι ὁ λογιστὴς τοῦ Θεοφάνους γράφει πάντοτε *σταφύλια*, *σταφυλιῶν* (630,100, 114, 129, 189, 206, 286, 318, 339, 352, 418, 443, 532), δις δὲ μόνον *σταφυλιῶν* (629, 292. 630,472) κατὰ παραδρομὴν ἀσφαλῶς ἢ κατὰ σπουδὴν ἐξελληνισμοῦ, ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ὑποκοριστικὸν ἤτο ἐν γενικῇ χρήσει εἰς τὴν ὀμιλουμένην ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (μέχρι τοῦδε ὑπῆρχε μία μαρτυρία περὶ αὐτοῦ ἐκ τῆς Γραμματείας — παρὰ Μ. Αὐρηλ. VI, 13 — καὶ ἕτερα ἐκ παπύρου τῆς ἰδίας περιποῦ ἐποχῆς — P. Fay. 127,8), ἄνευ ὑποκοριστικῆς σημασίας βεβαίως ἔκτοτε, ὡς καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς βραδύτερον (βλ. Κοουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 105) καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον.

Ἐντιοχεία καὶ ἀλλαγῶ τῆς Συρο - Παλαιστίνης κατὰ τὸ ταξίδιον τῆς ἐπιστροφῆς ¹, ἐτρῶγοντο δὲ προφανῶς καθ' ὃν καὶ σήμερον τρόπον, ἐν εἴδει σαλάτας δηλαδὴ μετ' ἐλαίου καὶ ὄξους ἢ καὶ ἄνευ αὐτῶν ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰς ἐλαίας, τὸ *τυρίν*, τὸν *τάριχον*, κλπ. Κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον τρόπον ἐτρῶγοντο πιθανῶς καὶ τὰ *πεπόνια* ¹, ὡς καὶ τὰ ἀπὸ τῶν μέσων Ἰουλίου περιπόου καὶ ἐντεῦθεν συχνὰ ἀγοραζόμενα *σταφύλια* ². Ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου ἤκμαζε τότε ἐν Συρίᾳ καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς ἦσαν ἀφθονα καὶ εὐθηνά ἐν τῇ χώρᾳ ³.

Εἰς μεγάλην ἀκμὴν ὡσαύτως εὐρίσκετο ἐν αὐτῇ κατὰ τὴν ἱστορουμένην ἐποχὴν καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν ὀπωροφόρων δένδρων, ὡς προδήλως καταφαίνεται ἐκ τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν καρπῶν, χλωρῶν καὶ ξηρῶν, οἷτινες ἠγοράζοντο τακτικῶς ὑπὸ τῶν ταξιδιωτῶν. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἀναφέρονται τὰ *ἀρμενιακά*, οἱ *δαμασκηνοί*, τὰ *δωράκια*, τὰ *μῆλα* καὶ τὰ *σῆκα* ⁴, ἐκ δὲ τῶν δευτέρων τὰ *καρύδια*, τὰ *σχάδια* καὶ οἱ *φοῖνικες*.

¹ Ἀπὸ τὰς 23 φορὰς, καθ' ἃς μνημονεύεται ἀγορὰ *σικυδίων* (βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν πίν. XII, ἐν λ.) ἡ πρώτη ἔγινε τὴν 30ὴν Μαΐου (629,80), ὅπερ σημαίνει ὅτι τὰ «ἀγγούρια» ἐσπείροντο καὶ ὠρίμαζον ἐν Συρίᾳ τότε, καθ' ἣν ἐποχὴν περιπόου καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον.

² Μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ταῦτα ἠγοράζοντο, φαίνεται, διὰ τὸν Θεοφάνην μόνον. Κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν τῶν ταξιδιωτῶν (20 Μαρτίου) παρελήφθησαν *πεπόνιν β* (627,80), ἐνῶ ἐν Ἐντιοχείᾳ τὸ πρῶτον *πεπόνιν* ἠγοράσθη τὴν 4ην Ἰουλίου (630,21), ἐπανελήφθη δὲ τοῦτο ἐξ εἰσέτι φορὰς εἰς διάστημα ἐνὸς μηνὸς καὶ ἀνὰ ἐν «*πεπόνιν*» ἐκάστοτε ἐκ τούτου τεκμαίρεται μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι τὰ «*πεπόνια*» ὠρίμαζον πολὺ ἐνωρίτερον ἐν Αἰγύπτῳ ἢ ἐν Συρίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι τὸ εἶδος οὔτε ἀφθονον, οὔτε εὐθηνόν ἦτο (ἐν *πεπόνιν* ἐτιμᾶτο ὅσον καὶ ἐν *ψωμίον καθαρόν*), διὰ τοῦτο δὲ ἀπετέλει, φαίνεται, ἕδρα τῶν εὐπόρων μόνον τάξεων.

³ Ἀγορὰ *σταφυλίων* τὸ πρῶτον ἐγένετο ἐν Ἐντιοχείᾳ τὴν 15ην Ἰουνίου (629,292). Καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῶμεν ὡς ἀσφαλῆ τὴν πληροφορίαν (ἢ λ. ἐν τῷ παπύρῳ εἶναι δυσανάγνωστος), πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πρώιμου ποικιλίας, ἀγορασθείσης διὰ τὸν Θεοφάνην, διότι ἡ τακτικὴ ἀγορὰ αὐτῶν ἐπανήρχισεν ἀπὸ τῆς 11ης Ἰουλίου (630,100), ἕνα δηλαδὴ μῆνα σχεδὸν ἀργότερον. Ἐκ τούτου καταδεικνύεται ὅτι ἡ γενικὴ ὠρίμασις τῶν σταφυλῶν ἐν Συρίᾳ συνέπιπτε περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου, ὅτε καὶ προσεφέροντο εἰς τὴν ἀγορὰν ἐν ἀφθονίᾳ καὶ εἰς τιμὰς προσιτὰς δι' ὅλους (ποσότης τιμωμένη ὅσον καὶ ἐν «*πεπόνιν*» ἐπῆρχει δι' ὅλον τὸ προσωπικόν).

⁴ Βλ. R o s t o n t z e f f, Econ. and Soc. Hist. of the Hellenist. World, II, 1164 - 1165. H e i c h e l h e i m, Econ. Hist. of the Roman Empire (T. F r a n k), IV₂, 138 - 140.

⁵ Μεταξὺ τῶν νωπῶν καρπῶν περιλαμβάνονται πιθανῶς καὶ δύο ἀκόμη ἀμφίβολα εἶδη: τὰ ἀπαξ ἐν Ἐντιοχείᾳ ἀγορασθέντα *μόριλ( )* (629,256) καὶ τὰ δις κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐν Ραφίᾳ καὶ Πηλουσίῳ ἀγορασθέντα *σκάμια* (630,446,487). Ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ἀπαντοῦν διὰ πρώτην φορὰν. Περὶ τοῦ πρώτου ὁ καθηγητὴς R o b e r t s γράφει: «*μόριλ(ον)* — or perhaps *μόριλλ(ον)* should be read as the stroke across the λ may indicate another λ and not a stroke of abbreviation — presumably

¹ *Ἀρμενιακά* ἢ *ἀρμενικά* ἢ *ἀρμένια* (ἔνν. μῆλα) ἐλέγοντο εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἑλληνισμόν¹ τὰ ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν γνωστότατα *βερίκοκα*². Οἱ πάπυροι τοῦ Θεοφάνους μαρτυροῦν, ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι διαδοθῆ εἰς τὴν λαλουμένην τῆς ἐποχῆς³ τὸ βραδύτερον ἐπικρατήσαν Ρωμαϊκὸν ὄνομα τοῦ καρποῦ, ἀποδεικνύουν ὅμως συγχρόνως τὸ εὐλόγον τῆς γνώμης δι' ἣν ἐσηματίσθη τοῦτο, ἔφ' ὅσον ἡ πρώτη ἀγορὰ *ἀρμενίων* ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔνωρὶς πράγματι (4 Ἰουνίου: 629,159)⁴. Ἀλλὰ καὶ

a diminutive, hitherto unrecorded of *μόρον*, *mulberry*». Οὐδὲν θὰ εἶχον νὰ προσθέσω, εἰ μὴ τὴν ἀπλὴν ὑποψίαν, ὅτι ἡ λέξις ἠδύνατο νὰ ἀναγνωσθῆ ἴσως *μορί(ων)*. Ἐὰν νέα ἀνάγνωσις ἤρχετο νὰ ἐπαληθεύσῃ τὴν ὑποψίαν ταύτην, τότε θὰ ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἐπιθέτου *μόριος*, γνωστοῦ ἐκ τῶν παπύρων (βλ. Preisigke, Wörterb., ἐν λ.) μετὰ τὴν σημασίαν «ὁ ἔχων τὸ χρῶμα *μόρον*» (*μούρον*, ἐπὶ ἐνδυμάτων)⁵. Ἰσως τοῦτο ἐχρησιμοποιοῖτο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπὸ τύπον οὐσιαστικοποιηθέντα τὰ *μόρινα* (κατὰ παράλειψιν πιθανῶς τοῦ ἀκρόθρου) πρὸς δήλωσιν τῶν καρπῶν τῆς μορέας. Τὸ Νεοελληνικὸν τὰ *μούρα* (Κρήτ., Κῶς) ἢ κατ' ἀντιμετάθεσιν *μούνορα* (Ρόδ., Σύμ.), σημαῖον τὰ «μούρα» καὶ προερχόμενον προφανῶς ἐξ ἀρχαιοτέρου *μόρινα > *μούρινα, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνισχύσῃ τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπόθεσιν. Αἰνιγματικώτερον εἶναι τὸ δεύτερον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ὁ ἐκδότης θεωρεῖ ὡς «perhaps connected with *σκαμμωνία* (*σκαμμων(α)*)». Ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἀδύνατος, νομίζω, τόσον ἀπὸ φωνητικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ σημασιολογικῆς ἀπόψεως. Οὔτε τὰ *σκαμμώνια* (ἢ *σκαμώνια*) θὰ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ γίνον *σκάμια*, οὔτε πρόκειται περὶ ἀγορᾶς καθαρτικοῦ (βλ. Γενναδίου, Λεξ. Φυτολ., 764), ἀλλὰ περὶ καρπῶν. Δὲν μένει παρὰ ἡ ἀμφίβολος ἐπίσης ὑπόθεσις σχέσεώς τινος τοῦ ὀνόματος πρὸς τὰ Νεοελληνικὰ *σκάμια* (τὰ) — *σκάμνια* — *δοκάμνια* — *σκάμνα*, ὡς λέγονται ἐνιαχοῦ, καὶ διὰ καὶ εἰς νότια ἰδιώματα (Ἡπειρ., Θράκ., Κέρκυρ., Κεφαλλ., Νάξ., Πάρ. κ.ἄ.), τὰ *σκάμνια* (μαῦρα μεγάλα μούρα).

¹ Βλ. Hehn, Kulturpfl. u. Hausth., 426. Fournier, DA, ἄρθρ. *Cibaria*, σελ. 1152. Olsch, RE, ἄρθρ. *Apricose*. Γενναδίου, ἐνθ' ἄν., 109.

² Βλ. Du Cange καὶ Sophocles, ἐν λ. Κουκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 109.

³ Ὁ λογιστὴς τοῦ Θεοφάνους χρησιμοποιοῖ καὶ τὰς τρεῖς παραλλαγὰς τοῦ ὀνόματος: *ἀρμένια* (629,159, 281, 290), *ἀρμενικά* (629,227, 229), *ἀρμενιακά* (630,206¹ πβλ. 79,342). Τοῦτο σημαίνει ἡ ὅτι δὲν εἶχε σταθερὰν εἰκόνα τῆς λέξεως, ἐπειδὴ ἦτο πιθανῶς ἄγνωστος ἢ σπανία εἰς τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ὀμιλουμένην (χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ πρῶτον ἤδη μαρτυρεῖται ἐκ τῶν παπύρων¹ περὶ τῆς πιθανῆς καλλιέργειας τοῦ δένδρου ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν ἱστορουμένην ἐποχὴν, βλ. Rostovtzeff, Econ. and Soc. Hist. of the Hellenist. World, III, 1610, σημ. 103), ἢ ὅτι καὶ οἱ τρεῖς τύποι τοῦ ὀνόματος ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τὴν ὀμιλουμένην τῆς ἐποχῆς. (Ἐπὲρ τῆς γνώμης ταύτης τάσσεται, φαίνεται, καὶ ὁ ἐκδότης² βλ. 629,159, σχόλ.)

⁴ Ὡς γνωστὸν τὰ *Ἀρμενιακά* (μῆλα) τῶν Ἑλλήνων ὀνομάσθησαν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου *præcoquia*, ὑστερώτερον δὲ καὶ *præcocia* καὶ *præcocia* (ἐνν. *mala*), ὡς «πρωϊμῶς ὠρμάζοντα», πρωϊμώτερον δηλαδὴ τῶν συγγενῶν καρπῶν τοῦ θέρους. Τὸ Λατινικὸν ὄνομα εἰσηλθὲν ἔνωρὶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπὸ τὴν μορφήν *πραικόκκια*, *βερέκοκκια*, ἐντεῦθεν δὲ προήλθον τὰ Βυζαντινὰ «βερέκοκκα, βερέκοκκα» καὶ συνηθέστερον «βερίκοκκα» (δι' ἐπιδράσεως πιθανῶς καὶ τοῦ συνωνύμου Ἀραβικοῦ *berkuk*, *berkok* βλ. Hehn, ἐνθ' ἄν. Fournier, ἐνθ' ἄν. Sophocles, ἐν λ.) καὶ τὸ ἡμέτερον κοινὸν *βερίκοκα* (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην.,

μετὰ παρέλευσιν δύο σχεδὸν μηνῶν (26 Ἰουλίου) μνημονεύεται ἀγορὰ ἀρμενιακῶν ἐν Σιδῶνι (630,342), τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ὅτι ἐκαλλιεργοῦντο τότε ἐν Συρίᾳ καὶ ὀψιμότεραι ποικιλίαι τοῦ καρποῦ.

Οἱ *δαμασκηνοὶ* (ἐνν. καρποὶ) εἶναι ἄλλη μορφή τοῦ ἐκ τῆς Γραμματείας τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων γνωστοῦ ὀνόματος *δαμάσκηνα* (ἐνν. μῆλα ἢ κοκκύμηλα), ὅπερ ἐδόθη κατ' ἀρχὰς εἰς τοὺς καρποὺς ἐκλεκτῆς ποικιλίας προύμνης καλλιεργουμένης ἐν Δαμασκῷ¹, ἐπεκράτησε δ' ἔκτοτε εἰς τὴν ὀμιλουμένην μέχρι σήμερον πρὸς δήλωσιν τῶν αὐτῶν ἢ καὶ συγγενοῦς ποικιλίας καρπῶν². Ἡ πρώτη ἀγορὰ «δαμασκηνῶν» ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους τὴν 14ην Ἰουνίου (629,290), τεσσαράκοντα δηλαδὴ καὶ πλέον ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ (2 Μαΐου). Κατ' ἀκολουθίαν, ἠγοράζοντο νωπὰ δαμάσκηνα³, τὰ ὁποῖα ὠρίμαζον, ὡς βλέπομεν, συγχρόνως περιίπου πρὸς τὰ βερίκοκα.

Δωράκια εἶναι ἐπίσης παραλλαγή τὸ πρῶτον μαρτυρουμένη τοῦ ἐκ τῆς Γραμματείας τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς γνωστοῦ ὀνόματος *δωράκινα*, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰς τὴν λαλουμένην πρὸς δήλωσιν τῶν

ἐν λ.). Ἡ μεταγενεστέρα καὶ Βυζαντινὴ γραφή τῆς λέξεως διὰ διπλοῦ κ προήλθεν ἀσφαλῶς ἐκ παρετυμολογίας, τοῦ ὀνόματος νομισθέντος ὡς συνθέτου μὲ δεύτερον συνθετικὸν τὸ Ἑλληνικὸν *κόκκος*.

¹ Βλ. Hehn, ἐνθ' ἄν., 377. Fournier, ἐνθ' ἄν., 1153. Steier, RE, ἄρθρ. *Pflaume*, σελ. 1459. Blümner, ἐνθ' ἄν., VI, 86 (σελ. 102). Γενναδίου, Λεξ. Φυτολ., 810. Ἐκ τῶν πατύρων τὸ ὄνομα μαρτυρεῖται διὰ πρώτην φοράν. Δυστυχῶς κατ' ὀνομαστικὴν ἀναγράφεται μόνον ἅπαξ (*δαμασκηνοὶ* : 630,80), ἅπαξ ἔτι κατὰ γενικὴν (*δαμασκηνοῦ*) : 630,424), δις δὲ ὑπὸ συντετημένην γραφήν (*δαμασκην(οί)* : 629,290 [*δαμασ*]γεν(οῦς)?) : 629,329· τὸ ε ἀντὶ η πιθανὸν κατ' ἐπίδρασιν τοῦ Λατίν. *damascenum*, ἀλλὰ βλ. καὶ *Karpsomenakis*, *Voruntersüch. z. einer Gramm. d. Pap. d. nachchristl. Zeit*, 114). Ἡ κατ' ἀρσενικὸν γένος μορφή ξενίζει κατ' ἀρχὴν τόσον, ὥστε θὰ ἐδυσκολευτό τις νὰ τὴν παραδεχθῆ, εἰάν δὲν ἀνεγράφετο ὀλόκληρος ἐν 630,80 (ἐκτός εἰάν πρόκειται περὶ λάθους ἀναγνωστικοῦ). Καὶ πάλιν ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῆ τις μετὰ βεβαιότητος, εἰάν αὕτη ἐλέγετο παρὰ τὴν κοινῶς ἐν χρῆσει κατ' οὐδέτερον γένος μορφήν *δαμάσκηνα* ἢ *δαμάσκενα* ἢ ἀπετέλει προσωπικὴν ἔκφρασιν τοῦ λογιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, ὅστις ἔγραφε πιθανῶς διὰ πρώτην φοράν τὸ ὄνομα, ἄγνωστον ἄλλως εἰς αὐτὸν ἐκ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀμιλουμένης.

² Βλ. Κοκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 108. Εἰς τὴν Νεάν Ἑλληνικὴν ὁ κοινὸς τύπος εἶναι ὡσαύτως *δαμάσκηνα* μὲ ἐλαχίστας διαλεκτικὰς παραλλαγὰς (*μανάσκηνο*, π. χάριν, καὶ *μαράσκηνο* ἐν Καππαδοκίᾳ, κλπ.).

³ Οἱ Ρωμαῖοι ἐγνώρισαν, φαίνεται, κατ' ἀρχὰς τὰ δαμάσκηνα ὑπὸ μορφήν ξηρῶν καρπῶν, οἱ ὅποιοι ἀπεστέλλοντο ἐκ Συρίας μετὰ περφοροντισμένην ἀποξήρανσιν εἰς τὸν ἥλιον ἢ ἐντὸς κλιβάνων, τοῦτο δὲ ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς παρ' αὐτοῖς τὸ ὄνομα *damascena* (βλ. Fournier, ἐνθ' ἄν. Blümner, ἐνθ' ἄν.). Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ὅμως ἐπαρχίας τοῦ Κράτους τὸ ὄνομα ἐσήμαινε πάντοτε τὸ ἰδιαίτερον εἶδος τῶν «κοκκυμήλων» τῆς Δαμασκοῦ, νωπῶν ἢ ξηρῶν, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς Γραμματείας (βλ. Steier, ἐνθ' ἄν., σελ. 1460) καὶ ἐκ τῶν πατύρων τοῦ Θεοφάνους.

ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καλουμένων *περσικῶν* (*Περσικά μῆλα*)¹, ἔλαβε δὲ ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων δι' ἀντιμεταθέσεως τὴν μορφήν *ρωδάκινα* (καὶ *ροδάκινα*), κοινῶς εἰσέτι ἐν χρῆσει παρ' ἡμῖν². Ὁ τύπος *δωράκια*, διατηρηθεὶς παραλλήλως ἐν τῇ διαλεκτικῶς λαλουμένῃ μέχρι σήμερον³, ἀποδεικνύει ἐσφαλμένην τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν γνώμην περὶ προελεύσεως τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ συνωνύμου Λατινικοῦ *duracinum*⁴. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς

¹ Βλ. Hehn, ἔνθ' ἄν., 425. Fournier, ἔνθ' ἄν., σελ. 1152. Blümmner, ἔνθ' ἄν., VI, 59 (σελ. 95). Steier, RE, ἄρθρ. *Persica* (*Pfirsich*). Γενναδίου, Λεξ. Φυτολ., 830.

² Βλ. Du Cange καὶ Sophocles, ἐν λ. *δωράκινον* καὶ *ροδάκινον*. Κοκουλέ, Βυζ. βίος, 109. Σήμερον τὸ κοινὸν ὄνομα εἶναι *ρωδάκινα*, ἀλλὰ καὶ ἡ μορφή *δωράκινα* (καὶ *δουράκινα*, *δωρόκινα*, *δ'ρώκινα*) διεσώθη ἐνιαχοῦ (Ἡπειρ., Θράκ., Μακεδ., Παξ., Πόντ.).

³ Ὁ λογιστὴς τοῦ Θεοφάνους γράφει τρεῖς *δωράκια* (630,419, 425, 457), ἅπαξ δὲ *δωρίκια* (630,342), κατὰ λάθος ἀσφαλῶς, ὡς ἀποδεικνύει τὸ σύγχρονον Ποντιακὸν *δωράκι* ἢ *ρωδάκι* (Τραπ., Ὀφ. κ.ἄ.).

⁴ Οἱ Λατῖνοι συγγραφεῖς τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων (ὁ Πλίνιος, π. χάριν) ἐξέφρασαν ἤδη τὴν γνώμην ὅτι τὰ *duracina* ὀνομάσθησαν οὕτω ὡς ἔχοντα τὴν σάρκα σκληρὰν καὶ προσκεκολλημένην εἰς τὸν πυρῆνα (ἐκ τοῦ *durus* = σκληρός), τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἠσπάζθησαν γενικῶς καὶ οἱ νεώτεροι ἐρευνῆται (βλ. Sophocles, ἐν λ. *δωράκινον*. Κοραῆ, Ἄτ., I, 189 καὶ τὰς παραπομπὰς τῆς προπροηγ. ὑπόσημ.). Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἐκ τοῦ *durus* παραγωγή τοῦ *duracinum* εἶναι μᾶλλον ἀδύνατος εἰς τὴν Λατινικὴν, ὑπεστηρίχθη καὶ ἡ γνώμη τῆς ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως τοῦ *Δυρραχίου* παραγωγῆς τοῦ ὀνόματος (βλ. Ernout-Meillet, Dict. étymol. de la langue latine, ἐν λ. *durus*. Κοκουλέ, ἔνθ' ἄν., 109). Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη φαίνεται ἀπίθανος, δεδομένου ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ὑποτίθεται σχηματισθῆναι τὸ ὄνομα *duracinum* ἢ πόλις τοῦ Δυρραχίου ἐκαλεῖτο Λατινιστὶ *Dyrrhachium*, οὐχὶ δὲ *Duracium*. Ὑπάρχει ἄλλως τε καὶ πρόσθετος λόγος, δι' ὃν ἀποκλείονται αἱ μνημονευθεῖσαι ἐτυμολογίαι: ἐὰν ἢ Ἑλληνικὴ μορφή τοῦ ὀνόματος προήρχετο ἐκ τῆς Λατινικῆς, οὔτε ὁ τύπος *δωράκινα* (ἢ *δωρακίνα*) δικαιολογεῖται (θὰ ἀνεμένετο *δουράκινα* βεβαίως, ὅπερ οὐδέποτε μαρτυρεῖται, ἀλλ' οὔτε, κατὰ μείζονα λόγον, ὁ τύπος *δωράκια*. Τὸ ἀντίστροφον φαίνεται πιθανότερον. Τὸ Ἑλληνικὸν *δωράκινα* μετεγράφη εἰς τὴν Λατινικὴν ὑπὸ μορφήν *duracina* (ἀντὶ *doracina*), διότι ἐξ ἀρχῆς παρετυμολογήθη πρὸς τὸ *durus*. Ἡ ὑπόθεσις δὲ ὅτι τὸ ὄνομα ἔχει σχέσιν πρὸς πόλιν τινὰ τῆς Περσίας *Durak*, κειμένην εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ἀρχαίας Σουσιανῆς (ἀνήκει εἰς τὸν Wetzstein, υἱοθετεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ Schrader, ἐν Hehn, ἔνθ' ἄν., 428) δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν διπλῆν μορφήν τῆς Ἑλληνικῆς *δωράκινα* καὶ *δωράκια* (ὅπως *ἀρμένια* καὶ *ἀρμενικά*). Ἀπομένει ἐν τούτοις ἡ ἀπορία τῆς διὰ τοῦ ω γραφῆς τῆς πρώτης συλλαβῆς τοῦ ὀνόματος εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας μαρτυρίας αὐτοῦ (ἢ γραφῆ *ροδάκινον* τῶν Βυζαντινῶν κατὰ παρετυμολογίαν πρὸς τὸ «ρόδον» ἀσφαλῶς, ὡς παρετηρήθη ἤδη πρὸ πολλοῦ· βλ. Kalitsunakis, Mittel- und neugr. Etklär. bei Eustathius, 86), ἣτις δὲν δικαιολογεῖται ἐπαρκῶς ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ἐτυμολογίας. Μολονότι δὲν εὐρίσκω εὐλογόν τινα σχέσιν μεταξὺ «σπληνός» καὶ «ρωδακίνου», ὑπενθυμίζω ὡς ἀπλῆν ὑπόθεσιν, ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν Μακεδονικὴν «δώραξ»

ἐν Ἀντιοχείᾳ παραμονῆς τῶν ταξιδιωτῶν (2 Μαΐου - 20 Ἰουλίου) δὲν ἐγένετο ἄγορὰ τοῦ καρποῦ. Τὰ πρῶτα *δωράκια* ἠγοράσθησαν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐν Σιδῶνι τὴν 26ην Ἰουλίου (630,342). Ἄρα ἡ τελεία ὠρίμασις αὐτῶν συνέπιπτε τότε ἐν Συρίᾳ, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον, πρὸς τὸν μῆνα Αὐγουστον περιίπου, ὅτε καὶ ὑπῆρχον ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὰς ἀγορὰς τῶν πόλεων τῆς χώρας ¹.

² Ἀγορὰ *μήλων* σημειοῦται δις μόνον: τὴν 20ὴν Ἰουλίου (630,236) καὶ τὴν 2αν Αὐγούστου (630,420). Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ μηλέα ἐκαλλιεργεῖτο πάντοτε ἐν Συρίᾳ ³. Φαίνεται ὁμως ὅτι ἡ ποικιλία αὐτῆς, ἥτις ἔδιδεν ὠρίμους καρποὺς τόσον ἐνωρὶς ἢτο περιορισμένη. Ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ τόσον σπανία χρῆσις τῶν μήλων ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους.

⁴ Ἀντιθέτως, ἡ ἀγορὰ *σύκων* ὑπῆρξε συχνοτέρα ἐν Ἀντιοχείᾳ, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι καὶ τούτων ἐγένετο πρώτη μεμονωμένη προμήθεια τὴν 3ην Ἰουνίου (629,256), μετὰ τὴν ὁποίαν ἡ τακτικὴ οὕτως εἰπεῖν ἀγορὰ αὐτῶν ἐπανήρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων Ἰουλίου καὶ ἐντεῦθεν (630,115, 160, 255, 340, 418, 519). Ὑπῆρχεν ἄρα κατὰ τὴν ἱστορουμένην ἐποχὴν ἐν Συρίᾳ καὶ πρῶτος ποικιλία σύκων, ἀλλ' ἡ εὐρύτερα καλλιέργεια τοῦ δένδρου περιελάμβανεν εἴδη, τῶν ὁποίων ὁ καρπὸς ὠρίμαζε καθ' ἣν ἐποχὴν περίπου καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον (15 Ἰουλίου - τέλους Σεπτεμβρίου) ⁵.

⁶ Ἐκ τῶν ξηρῶν καρπῶν ὁ συχνότερον τρωγόμενος ὑπὸ τῶν ταξιδιωτῶν ἦσαν τὰ *καρύδια*, ὡς ὠνομάζοντο ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς τὰ *κάρυα* τῶν ἀρκαίων ⁶. Πολλάκις ἐτρώγοντο ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ *σχάδια*, τὰ ξηρὰ σῦκα

ἐλέγετο ὁ «σπλὴν» (βλ. Καλλέρις, *Les anciens Macédoniens I*, 160 - 162) καὶ ὅτι ἐν Συρίᾳ ὑπῆρχον πολλαὶ Μακεδονικαὶ ἀποικίαι μὲ ζῶν ἐντόνως Μακεδονικὴν μέθορον τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Βλ. Seyrig, *Syria XX* (1939), 306.

¹ Τοῦτο φαίνεται νὰ σημαίνει τὸ γεγονός ὅτι ἐν Ἀσκαλῶνι τὴν αὐτὴν ἡμέραν (2 Αὐγούστου) ἠγοράσθησαν *δωράκια* μίαν φορὰν (630,419) καὶ ἄλλην μίαν «*δωράκια* ἄλλα [κ]ατὰ [αἴ]ρεσιν» (630,425).

² Ὑπῆρχε μάλιστα κατὰ τὴν ἱστορουμένην ἐποχὴν καὶ ἰδιαίτερον εἶδος μήλων, τὰ *Συριακὰ μήλα*, διακρινόμενα διὰ τὸ ζωηρὸν ἐρυθρωπὸν χρομᾶ των. Βλ. Fournier, ἐνθ' ἄν., σελ. 1151. Oick, RE, ἀρθρ. *Apfel*, σελ. 2706. Blümner, ἐνθ' ἄν., VI, 65 (σελ. 95).

³ Ἴσως πρόκειται καὶ περὶ τοῦ εἶδους συκῆς τῆς καλουμένης *διφόρου*, ἡ ὁποία ἔδιδε καὶ πρῶτους καὶ ὀψίμους καρπούς. Βλ. σχετικῶς Hehn, ἐνθ' ἄν., 97. Oick, RE, ἀρθρ. *Feige*, σελ. 2109 - 2110. Blümner, ἐνθ' ἄν., VI, 78 (σελ. 100). Γενναδίου, ἐνθ' ἄν., 938.

⁴ Ὁ λογιστὴς τοῦ Θεοφάνους γράφει πάντοτε *καρύδια* (βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν πίν. XII, ἐν λ.), ἐπειδὴ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν τὸ *υ* καὶ τὸ *οι* εἶχον, ὡς γνωστόν, συμπέσει φωνητικῶς προφερόμενα ἀμφότερα ὡς τὸ Γαλλικὸν *u*. Ὁ ἐκδότης κατὰ λάθος παρατηρεῖ (629,32, σχόλ.) ὅτι τὸ ὑποκοριστικὸν μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον ἐνταῦθα. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖον (XIV, 640 f, 641 b' βλ. τὴν ἐκδ. Ch. B. Gulick),

δηλαδή¹, πιθανῶς δὲ ὑπὸ τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Θεοφάνους ἀντὶ ἄλλου «προσφαγίου»². Πάντως ἀγορὰ *καρυδίων* σημειοῦται καὶ μεμονωμένως, πρὸς χρῆσιν δὲ τοῦ Θεοφάνους ἴσως³, ἐνῶ *σχαδίων* μόνον ἀγορὰ *εἰς ἄριστον* ἢ *εἰς δεῖπνον* δὲν ἀναφέρεται⁴.

Φοίνικες τέλος ἠγοράσθησαν ἅπαξ μόνον ἐν Ἀντιοχείᾳ τὴν 16ην Ἰουνίου (629,329). Ἡ ἐποχὴ μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ ξηρῶν *φοινίκων*⁵.

ἐχρησιμοποιήθη ἤδη ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ Φιλυλλίου (τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χρ.). Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοφάνους ἡ ὑποκοριστικὴ σημασία τοῦ ὀνόματος εἶχε λησμονηθῆ καὶ *καρύδια* ἐσήμαινεν ἀπλῶς τὰ «κάρυα», ὡς καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν καὶ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν (βλ. Du Cange, ἐν λ. *καρύδι*. *Sophocles*, ἐν λ. *καρύδιον*. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 116).

¹ Ὁ τύπος *σχάδια*, τὸ πρῶτον μαρτυρούμενος ἐκ τῶν παπύρων (βλ. Liddell-Scott-Jones, ἐν λ.), εἶχεν ἀντικαταστήσει εἰς τὴν ὀμιλουμένην ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς μορφολογικῶς μὲν τὸ ἀρχ. *ἰσχάδια*, σημασιολογικῶς δὲ τὸ *ἰσχάδες*, καὶ ἀπετέλεσε τὸν μεταβατικὸν τύπον πρὸς τὸ νεώτερον *ἀσκάδια* (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην., ἐν λ.).

² Τοῦτο ἀσφαλῶς σημαίνει ἡ ὑπὸ τοῦ λογιστοῦ κοινὴ μνεῖα «*καρυδίων καὶ σχαδίων εἰς ἄριστον*» (629,32) ἢ «*καρυδίων καὶ σχαδίων εἰς δεῖπνον*» (629,38· βλ. 629,59, 77, 226). Καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 639 πάπυρον τοῦ Θεοφάνους, τὸν ὅποιον ἀφήκα κατὰ μέρος ἐπειδὴ δὲν εἶναι βέβαιοι ἂν ἀναφέρεται εἰς λογαριασμοὺς δαπάνης τοῦ ταξιδίου, μνημονεύεται κοινὴ ἀγορὰ «*καρυδίων καὶ σχαδίων*» (στ. 20' καὶ εἰς τοὺς στ. 22-23 πρέπει νὰ ἀναγνωσθῆ ἀσφαλῶς «*[καρο]ῖδια καὶ σχάδια*» καὶ ὄχι «*[δψαρ]ῖδια καὶ σχάδια*»). Ἡ συνήθεια νὰ τρώγονται τὰ καρύδια περικλειόμενα ἐντὸς τοῦ εἰς δύο ἀνοιγομένου ξηροῦ σῦκου, ὡς γίνεται καὶ σήμερον, ἦτο ἐν χρήσει ὄχι μόνον κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν (βλ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 105), ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερον, ὡς δεικνύει καὶ ὁ ἐκ τῆς μεταγενεστέρως ἐποχῆς γνωστὸς εἰδικὸς ὄρος *ἰσχαδοκάρυα* ἢ *σχαδοκάρυα* (βλ. Liddell-Scott-Jones, ἐν λ.).

³ Τοῦτο τεκμαίρεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἅπαξ μὲν (630,140) μνημονεύεται ἀγορὰ *οἶνον καὶ καρυδίων*, δις δὲ προσέτι (630,258, 402) ἀγορὰ *καρυδίων*, εὐθύς δ' ἀμέσως (εἰς τὸν ἐπόμενον στίχον) *οἶνον*. Ὅτι τὰ καρύδια χρησιμεύουν ὡς διεγερτικὸν τοῦ πότου μετὰ τὸ γεῦμα, εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἀναλόγου χρήσεως αὐτῶν παρὰ τοῖς χωρικοῖς τῆς σήμερον. Ἐπειδὴ δὲ *οἶνον* ἐπινεν, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, μόνον ὁ Θεοφάνης καὶ οἱ ὁμοτρόπεσόι του, φαίνεται ὅτι πρὸς χρῆσιν αὐτοῦ ἠγοράζοντο καὶ τὰ *καρύδια*.

⁴ Ἄπαξ μόνον σημειοῦται ἀγορὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ «*σχαδίων εἰς τὸ γάρος*». Προσετίθεντο δηλαδὴ μετὰ τῶν ἄλλων καρυκευμάτων (βλ. ἄν. σελ. 695, ὑποσ. 5) καὶ ξηρὰ σῦκα διὰ τὴν παρασκευὴν εὐγεύστου «γάρου» (βλ. ἄν. σελ. 696, ὑποσ. 1).

⁵ «Φοίνικες» ἐλέγοντο, ὡς γνωστὸν, καὶ τὰ δένδρα καὶ οἱ καρποὶ αὐτῶν, οἱ ἄλλως *φοινικοβάλανοι*. Ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς πρὸς δὴλωσιν τῶν καρπῶν ἐσηματίσθη τὸ ὑποκοριστικὸν *φοινίκια* (βλ. Preisigke, Wörterb., ἐν λ.), τὸ ὅποιον ἦτο ἐν χρήσει καὶ εἰς τὴν ὀμιλουμένην τῆς Βυζαντινῆς περιόδου (βλ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 110). Ἀπὸ τῆς Τουρκοκρατίας ὁμως ἡ λέξις διειρηθή μόνον ἐν Κύπρῳ, ἔνθα καλλιεργεῖται τὸ δένδρον, ἐνῶ ἀλλαχοῦ ἐλησμονήθη, ἀντικατεστάθη δὲ ἀργότερον διὰ τοῦ Τουρκικῆς προελεύσεως *χουρμάς* (ἢ *κουρμάς*).

Ἡ μοναδική ἀγορὰ αὐτῶν δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι ὑπῆρχεν ἔλλειψις εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως, ἀλλ' ὅτι ὁ Θεοφάνης καὶ οἱ ἄνδρες τῆς ἀκολουθίας του ἀπέφυγον, ὡς ἦτο φυσικόν, νὰ ἀγοράσουν κατὰ τὴν πρόσκαιρον ἐν Συρία παραμονήν των εἶδος καρποῦ, τὸν ὁποῖον εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των ἐν ἀφθονίᾳ καὶ καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐν Αἰγύπτῳ¹.

* *

Ἐκτὸς τῶν φρούτων καὶ γλυκύσματα παρεσκευάζοντο ἢ ἠγοράζοντο ὑπὸ τῶν ταξιδιωτῶν ὡς «ἐπιδόρπια». Τὸ πρῶτον δὲν μαρτυρεῖται ρητῶς, συνάγεται ὅμως ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μεταξὺ τῶν προμηθειῶν, αἵτινες παρελήφθησαν ἐκ τῆς ἀποθήκης τοῦ Θεοφάνους κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν, περιελαμβάνοντο καὶ ἀρκετὰ δοχεῖα μέλιτος², τὸ ὁποῖον κατηναλώθη κατὰ τὰς ἐβδομήκοντα πέντε πρώτας ἡμέρας τοῦ ταξιδίου. Ὅταν ἠγοράσθη ἐν Ἀντιοχείᾳ, τὴν 13ην Ἰουνίου, εἶδος πλακούντος ἐκ χόνδρων δρύζης (ἢ σίτου), τὸ *ἀλίκιν* λεγόμενον³, ἠγοράσθη συγχρόνως καὶ «μέλι εἰς τὸ ἀλίκιν». Ἄρα ἡ ἐξ Αἰγύπτου προμήθεια μέλιτος διετέθη ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς παρασκευὴν πλακούντων διὰ τὸν Θεοφάνην πιθανώτατα. Τρεῖς ἄλλοι λόγοι συνηγοροῦν σοβαρῶς ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης: 1) Μόνον ἅπαξ ἔτι ἠγο-

¹ Περί τῆς καλλιέργειας τοῦ φοίνικος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Συρίᾳ, καὶ περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ξηρῶν καρπῶν αὐτοῦ, βλ. Hehn, ἔνθ' ἀν., 267 κ. ἔξ. Fournier, ἔνθ' ἀν., σελ. 1153. Blümmner, ἔνθ' ἀν., VI, 81 (σελ. 101). Steier, RE, ἄρθρ. *Phoenix* 1, σελ. 394-400. Schnebel, Die Landwirtsch. im hellenist. Ägypten, 294-300. Rostovtzeff, Econ. and Soc. Hist. of the Hellenist. World I, 299, 489. Πβλ. Γενναδίου, Λεξ. Φυτολ., 1002 κ. ἔξ.

² Ὁ ἀριθμὸς τῶν δοχείων δὲν διεσώθη ὁλόκληρος, ἀναγινώσκεται ὅμως ἀσφαλῶς ὡς δευτέρον ψηφίον αὐτοῦ τὸ 5 (6) (627,68). Ὅθεν τὰ δοχεῖα μέλιτος πρέπει νὰ ἦσαν τοῦλάχιστον 16.

³ Ἡ λέξις ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φοράν. Ὁ ἐκδότης, παρασυρθεὶς ἐκ τῆς φράσεως, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πρῶτον μνημονεύεται ἐν τῷ παύρῳ (629,298: *ἀλίκιν Σιλβανοῦ* (δοχ) ρ), ὑποθέτει ὅτι ἡ λέξις εἶναι «ἴσως μετάφρασις τοῦ Λατινικοῦ *salarium* (βλ. αὐτόθι, σχόλ.) καὶ υἰοθετεῖ κατ' ἀκολουθίαν τὴν γραφὴν *ἀλίκιν*. Τοῦτο ὅμως εἶναι τελείως ἀδύνατον καὶ δι' οὗς λόγους προσθέτει ἀμέσως ὁ ἴδιος καὶ διὰ τὸν μείζονα λόγον ὅτι ἡ σύγχρονος ἐκαστοτε ἀγορὰ μέλιτος (βλ. καὶ 629,411-412) εἰς τὸ *ἀλίκιν* θὰ ἔμενεν ἀνεξήγητος, εἰάν ἐπρόκειτο περὶ μισθοῦ. Οὐδεμία ἄρα ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ λέξις εἶναι, ὡς ὑποθέτει ὁ ἴδιος καὶ πάλιν, ὑποκοριστικὸν καὶ συνώνυμον τοῦ ἀρχαίου *ἀλιξ*, σημαίνει δὲ μᾶζαν ἐκ χόνδρων δρύζης, ἥτις ἀναμειγνυμένη μετὰ μέλιτος ἀπετέλει ἐξαιρετὸν πλακούντα. Ἡ ὅλη φράσις σημαίνει ὅτι ἠγοράσθη τοιαύτη μᾶζα διὰ τὸν Σιλβανόν, *φρονιστήν* τοῦ Θεοφάνους (βλ. 642,13). Ἡ γενικὴ *Σιλβανοῦ* οὐδόλως ἐμποδίζει, κατὰ τὴν ἱστορουμένην μάλιστα ἐποχὴν, εἰς τὴν κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἐρμηνείαν τῆς φράσεως.

ράσθη ἐν Ἀντιοχείᾳ, τὴν 22αν Ἰουνίου, ἀλίκιον (καὶ «μέλι» δι' αὐτό) ¹. 2) Τὴν παραμονὴν τῆς ἕξ Ἀντιοχείας ἀναχωρήσεως (19 Ἰουλίου) ἐγένετο προμήθεια μέλιτος (629,214). 3) Ἐξ ἄλλων παπύρων τοῦ ἀρχείου τοῦ Θεοφάνους μανθάνομεν ὅτι οὗτος εἶχε μεταξὺ τοῦ μονίμου ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ τῆς οἰκίας του ἐν Αἰγύπτῳ καὶ εἰδικοὺς τεχνίτας τῆς πλακουντοποιίας (τῆς ζαχαροπλαστικῆς, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον) ². Τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι εἶχε τὴν συνήθειαν νὰ μὴ στερεῖται τῶν γλυκυσμάτων μετὰ τὸ γεῦμα ἢ τὸ δεῖπνον καὶ ὅτι, κατ' ἀκολουθίαν, εἰς τοὐλάχιστον τῶν πλακουντοποιῶν τῆς οἰκίας του συνώδευεν αὐτὸν κατὰ τὸ ταξίδιον.

* * *

Ἐκ τῆς τραπέζης ἀνθρώπου τοιαύτης εὐμαρείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λείπῃ, ὡς εἶναι εὐνόητον, ὁ καλὸς οἶνος. Οἱ πάπυροι τοῦ ἀρχείου τοῦ Θεοφάνους παρέχουν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας. Γνωρίζομεν οὕτω μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ὁ ἴδιος ἔπινεν οἶνον τακτικῶς καὶ ἀπαραιτήτως κατὰ τὰ δύο κύρια γεύματα τῆς ἡμέρας ³. Μόνος ἐν τούτοις ἔπινε λίαν μετρίως ⁴. Τὴν αὐτὴν δ' ἐγκράτειαν ἐπέβαλλε καὶ εἰς τοὺς προσκεκλημένους του ⁵. Ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος ἔκαμνε πιθανῶς, ὅταν ἐπεσκέπτετο μετὰ φίλων του τὸ ταβερ-

¹ Βλ. 629,411-412. Τὴν ἐπομένην ἡγοράσθη ἀλάκιον (629,425). Ὁ ἐκδότης θεωρεῖ τὴν λέξιν ὡς ἐσφαλμένην γραφὴν τοῦ ἀλίκιον (βλ. πίν. XII, ἐν λ.). Τοῦτο ὅμως εἶναι λίαν ἀμφίβολον, κυρίως διότι δὲν μνημονεύεται συγχρόνως καὶ ἀγορὰ μέλιτος, ὡς κατὰ τὰς δύο προηγουμένας φορὰς. Μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωσθῆ ἀλάκιον;

² Εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Θεοφάνους οἱ ἀσχοῦντες τὴν τέχνην ταύτην λέγονται πλακουντάδες (βλ. 640,12 .641,5, 27' πβλ. Roberts, αὐτόθι, σχόλ. καὶ Κουκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 111, ὑποσ. 10), γνωστοὶ ἄλλοθεν καὶ ὡς πλακουντοποιοὶ καὶ πλακουντάριοι (Λατιν. *placentarii*). Περὶ αὐτῶν καὶ τῶν πλακούντων κατὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ μεταγενεστέραν ἐποχὴν, βλ. Blümner, *Technologie u. Terminologie I*, 94. Besnier, *Dict. des Ant.*, ἀρθρ. *Pistor*, σελ. 498. Orth, RE, ἀρθρ. *Kuchen*. G. Herzog-Hauser, αὐτόθι, ἀρθρ. *Placenta*. Διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν, βλ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν., 111-121.

³ Ἐν Βίβλῳ, π. χάριν, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἡγοράσθη δις κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν οἶνος, τὴν μίαν «εἰς ἀριστον» καὶ τὴν ἄλλην «εἰς δείπνον» τοῦ Θεοφάνους (630, 321, 328' πβλ. 630,289, 296. Ὅσακις προεβλέπετο, ὅτι ἡ ἐπομένη ἡμέρα θὰ διήρχετο ἐν πορείᾳ ἀνευ σταθμοῦ εἰς πόλιν, ἡγοράζετο «οἶνος εἰς τὴν ὁδόν»: 630,465).

⁴ Ἐκ περιπτώσεων, καθ' ὅς ὁ λογιστὴς ἀναφέρει ρητῶς ὅτι ἡγοράσθη οἶνος πρὸς προσωπικὴν χρῆσιν τοῦ Θεοφάνους, συνάγεται ὅτι οὗτος ἔπινεν εἰς ἕκαστον γεῦμα περίπου ἕνα ξέστην, δηλαδὴ 500 γραμμάρια περίπου (629,382. 630,289, 296, 321, 328).

⁵ Τὴν ἡμέραν, π. χάριν, καθ' ἣν εἶχεν ἕνα προσκεκλημένον «εἰς ἀριστον» ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἡγοράσθη διπλῆ ἀκριβῶς ποσότης, δηλ. δύο ξέστηι (629,395' πβλ. καὶ 630,274/275).

νεῖον¹ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν πόλεων, δι' ὧν διήρχετο κατὰ τὸ ταξίδιον².

Ὁ οἶνος, τὸν ὁποῖον ἔπινεν ὁ Θεοφάνης — καὶ οἱ ἑμοιγράφεοί του — ἦτο ἐκλεκτῆς ἀσφαλῶς ποιότητος. Κατὰ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ταξιδίου ἔπινεν ἐκ τοῦ οἴνου τῶν ἰδιωτικῶν του ἀποθηκῶν, ἐξ οὗ εἶχε παραλάβει σημαντικὴν ποσότητα³. Μετὰ τὴν ἐξάντλησιν αὐτῆς, ἐπρομηθεύετο τὸν ἀναγ-

¹ Ἡ λέξις μαρτυρεῖται ἤδη τὸ πρῶτον διὰ τὴν προβυζαντινὴν ἐποχὴν. Ὁ ἐκδότης υἰοθετεῖ τὴν γραφὴν *ταβέρνιον*, ἀσφαλῶς ἐπειδὴ ὁ λογιστὴς τοῦ Θεοφάνους γράφει τὴν λέξιν πάντοτε μὲ ἰ εἰς τὴν παραλήγουσαν. Ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς παραδίδεται καὶ *ταβερνεῖον* καὶ *ταβέρνιον* (βλ. Du Cange, ἐν λ.), ἀλλ' ὁ πρῶτος τύπος ἦτο ἀναμφιβόλως ὁ συνήθης ἢ, τοῦλάχιστον, ὁ ἐπικρατέστερος (βλ. καὶ Σουτῆδ., ἐν λ. *ταβερνεῖα*: Adler. Κουκουλέ, Βυζ. βίος Β' I, 193). Μολονότι δὲ ἡ ἐναλλαγὴ μεταξὺ *-εῖον* καὶ *-ιον* παρατηρεῖται καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα τόπου σημασίας οὐσιαστικά, προγενέστερα καὶ μεταγενέστερα τῆς ἱστορουμένης ἐποχῆς (βλ. Γ. Χατζιδάκι, Ἄκ. Ἄν.², 1, 157. Chantraine, *La format. du nom en Grec*, 60-61. Mayser, *Gramm. d. Gr. Papyri*, I²3, 13-15. Palmer, *A Gramm. of post-ptol. Papyri*, I 1, 56-57), νομίζω ὅτι κατ' αὐτὴν ἐλέγετο *ταβερνεῖον* καὶ ὄχι *ταβέρνιον* (ἡ γραφὴ τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ὁ λογιστὴς οὐδεμίαν ἔχει, ὡς γνωστόν, σημασίαν διὰ τὴν ἐποχὴν του· ὁ ἴδιος γράφει ἄλλως τε καὶ *βαλανῖον*, *δίπνον*, *ἀγγία*, κλπ.). Ὑποθέτω, ὅτι ὁ ὄρος *ταβερνεῖον* ἐσχηματίσθη κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν πρὸς δὴλωσιν τῆς μικρᾶς *ταβέρνας* (ὅπερ προὔπηρχε προφανῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, καίτοι ἀμάρτυρον μέχρι τοῦδε), ἢ μᾶλλον ἀπλῶς τῆς *ταβέρνας* (ἐπειδὴ τοῦτο δὲν εἶχε σαφῆ τὸν τύπον τῶν τοπικῶν οὐσιαστικῶν) κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἄλλα οὐδέτερα εἰς *-εῖον* τῆς κοινῆς, σημασιολογικῶς ἀνάλογα (*καπηλεῖον*, *μαγειρεῖον*, *βαλαρνεῖον*, κλπ.). Ἀποδείξις, ὅτι ὁ τύπος οὗτος διεσώθη, παραλλήλως πρὸς τὸ *ταβέρνα*, διὰ τῆς ὀμιλουμένης μέχρι σήμερον.

² Ὁ Θεοφάνης ἐπεσκέφθη τὸ *ταβερνεῖον* τῆς Βυρητοῦ κατὰ τὴν μετάβασιν (627,293), κατὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τὸ τῆς Σιδῶνος (630,375), τῆς Καισαρείας (630, 396) καὶ μιᾶς ἄλλης πόλεως (πιθανῶς τῆς Λαοδικείας, 630,293). Εἰς τὸ πρῶτον ἔπιε μικρὰν ποσότητα *γλυκίου*, γλυκέος δηλαδὴ οἴνου. Εἰς τὰ ἄλλα δὲν ἀναφέρεται ρητῶς τίνος ποιότητος οἶνον ἔπιε, ὅπως οἶνον, ἐφ' ὅσον μετέβαιναν εἰς αὐτὰ πάντοτε τῇ συνοδείᾳ φίλων, συνήθως δὲ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ λουτροῦ ἔξοδον (βλ. 630, 293· πβλ. 630,374-375), ὅτε ὁ φιλικὸς ὄμιλος ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην ἀναψυκτικῶν. Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀντιθέτως οὐδέποτε ἐπεσκέφθη *ταβερνεῖον*, ὄχι διότι ἡ πόλις δὲν διέθετε τοιαῦτα καταστήματα, ἀλλὰ διότι ἡ ἐπίσημος ἀποστολὴ του δὲν ἐπέτρεπεν ἐπισκέψεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ὁ ὄρος *ταβερνεῖον* εἶχε προσλάβει εἰς τὴν ὀμιλουμένην τῆς ἐποχῆς τὴν ἐδικὴν σημασίαν, ἣν ἔχει καὶ σήμερον (βλ. K. Schneider, RE, ἄρθρ. *Taberna*, σελ. 1871).

³ Δύο πάπυροι τοῦ ἀρχείου του, ἀσχετοὶ πρὸς τὸ εἰς Ἀντιόχειαν ταξίδιον (ἀριθ. 640 καὶ 641), ὀμιλοῦν εὐγλωττῶς περὶ τῶν πλουσιῶν ἀποθηκῶν οἴνου, προερχομένου ἐκ τῶν ἀμπελῶν του, τὰς ὁποίας κατεῖχεν ὁ Θεοφάνης ἐν Αἰγύπτῳ. Ἐξ αὐτοῦ παρέλαβε βεβαίως κατὰ τὴν πρὸς Ἀντιόχειαν ἀναχώρησιν ἀριθμὸν ἀγγείων μὴ διασθθέντα ἀτυχῶς ἐν τῷ παύρῳ (627,66). Ἐκ λογαριασμοῦ ὅμως ἀναφερομένου εἰς ἀγγεῖα οἴνου παραληφθέντα ἢ δοθέντα εἰς διαφόρους κατὰ τὸ ἀπὸ Ἐρμουπόλεως μέχρι Βαβυλῶνος τῆς Αἰγύπτου ταξίδιον (627,96-120), συνάγεται, μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ὅτι οὗτος ἦτο ἀνώτερος τῶν δύο ἑκατοντάδων τοῦλάχιστον. Ἡ πρώτη ἀγορὰ οἴνου ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐγένετο τὴν 26ην Μαΐου (629,36), ὅπερ σημαίνει ὅτι ἡ ἐξ Αἰγύ-

καιοῦντα οἶνον ἐκ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν ἐνδιαμέσων κατὰ τὸ ταξίδιον τῆς ἐπιστροφῆς πόλεων τῆς Συρο - Παλαιστίνης, ἥτις παρῆγεν ἄφθονον καὶ καλῆς ποιότητος οἶνον¹. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναφέρεται καὶ ἀγορὰ οἴνου ἰδιαιτέρας ποιότητος, γλυκύτερου τοῦ συνήθους, ὡς τοῦ *γλυκίου*², τοῦ *σιραίου*³ καὶ τοῦ *κονδίτου*⁴.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Θεοφάνης παρεῖχεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴνου, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ἔπινε, καὶ εἰς τοὺς ἀνωτέρους ὑπαλλήλους του⁵. Δὲν συνέφερον ὁμως νὰ κάμνη τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τοὺς ὑπηρέτας του. Δι' αὐτοὺς ὑπῆρχε πάντοτε ἐν Συρίᾳ, ὡς καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἀσφαλῶς, οἶνος κατωτέρας ποιότητος καὶ εὐθηγής, ὁ *κιβάριος οἶνος*⁶, ἢ καὶ τούτου εὐθηγότερος, τὸ *ἀψίνθιον*⁷.

που προμήθεια ἐπήρκεσε διὰ τὸ ταξίδιον τῆς μεταβάσεως καὶ τὰς πρώτας 24 ἡμέρας τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ παραμονῆς (ἐφ' ὅσον βεβαίως εἰς τοὺς ἐλλείποντας ἐν τῷ μεταξὺ λογαριασμοῦ δὲν ἀνεφέρετο ἀγορὰ οἴνου).

¹ Ἰδίως δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Σελευκιδῶν καὶ ἐντεῦθεν. Βλ. J a r d é, Dict. des Ant., ἄρθρ. *Vinum*, σελ. 913. Heichelheim, Econ. Hist. of the Roman Empire (T. Frank), IV, 138-140. Rostovtzeff, Econ. and Soc. Hist. of the Hellenist. World, I, 489, II, 1164-1165.

² Μίαν φορὰν ἔπιεν ἐξ αὐτοῦ ὁ Θεοφάνης εἰς τὸ *ταβερνεῖον* τῆς Βυθητοῦ (627,293 : ὁ ἐκδότης ἀναγινώσκει *γλυκ(έος)* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *γλυκ(ίου)*· βλ. ἀνωτ. σελ. 712, ὑποσ. 2), ἄλλην δὲ μίαν ἠγοράσθη ἐν Ἀντιοχείᾳ *ἡμικάβιον γλυκίου* (629,91). Τὸ δεύτερον τοῦτο «γλυκὸ κρασί» ἐχρησιμοποιήθη πιθανῶς πρὸς παρασκευὴν «γάρου» (βλ. ἀνωτ. σελ. 696, ὑποσ. 1), ὡς ἀφίνου νὰ ἐννοηθῇ τὰ συμφοραζόμενα. Ἐπειδὴ ὁ ὄρος μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον, μόνον δὲ κατὰ γενικὴν, ὁ ἐκδότης ὑποθέτει ὀνομαστικὴν *γλύκιος* (βλ. πίν. XII, ἐν λ.). Νομίζω ὅμως ὅτι τὸ ὀρθὸν εἶναι *γλυκίας* (οἶνος), ὡς *ἀνθοσμίας*, *ὄμφακίας*, *τριυγίας*.

³ Κατὰ τὸν λογιστὴν τοῦ Θεοφάνους ἠγοράσθη τὴν 2αν Αὐγούστου ἐν Ἀσκαλῶνι ποσότης οἴνου *σιραίου* (630,423). Ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι *σιραίου* ἐγράφη κατὰ λάθος ἀντὶ *σιραίου*, ὡς ὀνομάζετο κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν τὸ ἄλλως *ἐψημα* λεγόμενον, εἶδος δηλαδὴ γλυκέος οἴνου λαμβανομένου διὰ βρασμοῦ τοῦ γλεύκους (κάτι ἀνάλογον πρὸς τὸ παρ' ἡμῶν *πετιμέλι* [Τουρκ.]). Βλ. J a r d é, ἐνθ' ἄν., σελ. 920. S c h n e b e l, Die Landwirtsch. im hellenist. Ägypten, 290. Κοουκουλέ, Βυζ. βίος Ε', 113, ὑποσ. 1. Ἡ ἐποχὴ δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεσιν.

⁴ Καὶ *κονδίτου* μικρὰ ποσότης ἀπαξ ἠγοράσθη (629,367). Ὡς καὶ τὸ ὄνομα δεικνύει (Λατιν. *conditum*· βλ. Thesaurus ling. Lat., ἐν λ. *condio*, σελ. 143,13-23), πρόκειται περὶ γλυκέος οἴνου παρασκευαζομένου δι' ἀναμείξεως μετὰ μέλιτος καὶ ἄλλων καρυκευμάτων, ἰδίως πεπέρεως. (Βλ. J a r d é, ἐνθ' ἄν., σελ. 921. Κοουκουλέ, ἐνθ' ἄν., 131.)

⁵ Τοῦτο τεκμαίρεται μετὰ πιθανότητος ἐκ τῶν ἐκφράσεων τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῖ ἐνίοτε ὁ λογιστὴς τοῦ Θεοφάνους : *τιμῆς οἴνου εἰς τὸ πῖν ἡμῶν* (630,313), *ἡμῶν εἰς πῖν...* (630,450).

⁶ *Κιβάριος* οἶνος (περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως βλ. ἄν. σελ. 691, ὑποσ. 5) ἠγοράσθη μόνον δις : ἐν Ἀντιοχείᾳ (630,104) καὶ ἐν Λαοδικείᾳ (630,265). Τὴν δευτέραν φορὰν σημειοῦται ρητῶς, ὅτι ἠγοράσθη «*τοῖς παιδίοις*»· ἀλλὰ καὶ ἂν παρελείπετο ἡ λεπτομέρεια αὕτη, θὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι προωρίζετο διὰ τοὺς ὑπηρέτας.

⁷ Ἐὰν δὲν ὑπάρχουν κενὰ εἰς τὰς πληροφορίας μας, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν,

* *

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων καταφανῆς ἀποβαίνει, νομίζω, ἡ ἐπισημονική ὠφέλεια ἐκ τῆς μελέτης τῶν ξηρῶν ἐκ πρώτης ὄψεως λογαριασμῶν διατροφῆς τοῦ Θεοφάνους καὶ τῆς ἀκολουθίας του. Οὕτω, πολλὰ δνόματα τὸ πρῶτον μετὰ βεβαιότητος μαρτυρούμενα εἰς τὴν λαλουμένην τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (*κοπάδιον, τουρτίον, λουκάνικον, φαβᾶτον, κολοκύνθιν, κρομύδιν, πεπόνιν, κέμιον, κεμοράφανον, κορόσπερμον, κνήθος, σταφυλινάριον, μόρινον*; *σκάμιον, δαμασκηνοί, δωράκια, σχάδια, ἀλίκιν, ταβερνείον, γλυκίας, κονδίτον*)¹, ἢ δνόματα τῶν ὁποίων ἡ ὑποκοριστική σημασία εἶχεν ἐντελῶς ἀποτριβῆ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (*ψωμίν, τυρίν, ἐρεβίνθια, κολοκύνθια, σικύδια, πεπόνια, κρομύδια, σταφύλια, καρύδια, σχάδια*), ἢ δνόματα τῶν ὁποίων ἡ μεταγενεστέρως γνωστὴ χρῆσις ὑπὸ εἰδικὴν σημασίαν ἀποδεικνύεται ὑπάρχουσα ἔκτοτε (*λάχανον, ταβερνείον, ἀψίνθιον*) πολλὰ προσθέτουν εἰς τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς γλώσσης τῆς ἐποχῆς, τῶν ἐπιδράσεων, ἃς ἐδέχθη ἐκ τῆς Λατινικῆς, ὡς καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς κοινῆς Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς ἢ καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς. Ταῦτα ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως.

ὅτι τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν τοῦ Θεοφάνους ἔπινεν ἐκ τοῦ ἐξ Αἰγύπτου παραληφθέντος οἴνου (*κιβαρίον*, ἐννοεῖται) μέχρι τῆς ἡμέρας περίπου καθ' ἣν καὶ ὁ ἴδιος ἔπινεν ἐξ αὐτοῦ (βλ. ἀνωτ. σελ. 712, ὑποσ. 3), διότι ἡ πρώτη ἀγορὰ *ἀψινθίου* ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ τὴν 28ην Μαΐου (629,60). Ἐκτοτε δὲ ἠγοράζετο τακτικὰ μέχρι τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐπιστροφῆς (βλ. πίν. XII, ἐν λ.). Τὸ ὄνομα μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ ἄλλοθεν γνωστοῦ ὡς *ἀψινθίου* οἴνου, *ἀψινθάτου* λεγομένου εἰς ἄλλον πάπυρον τοῦ Θεοφάνους (639,73) καὶ *ἀψινθαίου* εἰς ἄλλον πάπυρον τῆς ἰδίας ἐποχῆς (P. Lond., III, 1259,32, σελ. 240). Ἦτο δὲ ὁ *ἀψινθήτης* οἶνος ἢ ἀπλῶς τὸ *ἀψίνθιον*, *ἀψινθάτον*, *ἀψινθάτιον* εἶδος μείγματος ἐξ οἴνου καὶ ἀφεψήματος φύλλων τοῦ φυτοῦ *ἀψινθίου* (σημερινὸν *ἀψιθεά*: βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην., ἐν λ.), θεωρούμενον ὡς ὑγιεινὸν ποτὸν (βλ. J a r d é, ἔνθ' ἀν., σελ. 921. S c h n e b e l, ἔνθ' ἀν., 290. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζ. βίος Ε', 132), διὰ τοῦτο δὲ διάφορον τοῦ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα φερομένου σήμερον ἰσχυροῦ οἰνοπνευματώδους ποτοῦ (*ἀψέντι*: Γαλλ. *absinthe* <Λατιν. *absinthium* <Ἑλλην. *ἀψίνθιον* καὶ ὄχι *ἀψέντι* ἐκ τοῦ ἀρχ. *ἀψίνθιον*, ὡς διδάσκειται εἰς τὸ Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην., ἐν λ.). Διαιτὶ ὁ Θεοφάνης ἠγόραζε *ἀψίνθιον* διὰ τοὺς ὑπηρετάς του ἐξηγεῖται ἐκ τῆς μεγάλης διαφορᾶς τιμῆς μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ οἴνου. Ἐν δοχεῖον τῆς αὐτῆς περιεκτικότητος πληρώνεται ἀντὶ 1600 - 1700 δρχ. ἐπὶ οἴνου καὶ μόνον ἀντὶ 400 δρχ. ἐπὶ *ἀψινθίου* (630,533-535).

¹ Ὑπάρχουν καὶ δύο ἄλλα δνόματα τροφῶν τὸ πρῶτον μαρτυρούμενα: τὸ ἐν ἀγνώστου πλήρους μορφῆς καὶ σημασίας (ἀναγράφεται δις ἐν συντομογραφίᾳ: *χρυσοφνδρ*; 630,447, 487), τὸ δὲ ἄλλο ἀσφαλοῦς μὲν μορφῆς, ἀλλ' ἀγνώστου σημασίας (*ἐξαιλία*: 630,332, 345, 363, κλπ.). Νομίζω ὅτι ἡ σιωπὴ εἶναι προτιμότερα τῶν ἀμφιβόλων ὑποθέσεων. Τὰ ἀναφέρω ἐν τούτοις μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἴσως ἄλλοι κατορθώσουν νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὰς σημειωθεῖσας ἀπορίας.

Ἄλλα καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ἀπόψεως ἡ ὠφέλεια δὲν εἶναι ὀλιγώτερον σημαντικὴ. Ἡ ἐντυπωσιακῶς πλουσία ζωὴ τοῦ Θεοφάνους¹, αἱ γαστρονομικαὶ αὐτοῦ προτιμήσεις καὶ συνήθειαι, αἱ κοινωνικαὶ του σχέσεις, ἡ πρὸς τὸ ὑπηρετικὸν του προσωπικὸν συμπεριφορὰ, τὰ πνευματικὰ του ἐνδιαφέροντα, διαφωτίζουσι πολλαχῶς τὰς ἱστορικὰς μας γνώσεις περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν του κοινωνικῆς καταστάσεως εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Αὐτοκρατορίας, εἰδικώτερον δὲ τὰς περὶ τῆς ἀνωτέρας ἀστικῆς τάξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων. Ἐξ ἄλλου, αἱ ἀσφαλεῖς καὶ ἐν πολλοῖς ἀγνωστοὶ μέχρι τοῦδε πληροφορίες περὶ διαφορῶν εἰδῶν ζωϊκῶν ἢ φυτικῶν τροφῶν ἢ καρπῶν συμβάλλουσι κατὰ πολὺ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐξ ἄλλων πηγῶν ἱστορικῶν ἡμῶν γνώσεων ἀφ' ἐνὸς μὲν ὡς πρὸς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν καὶ γενικώτερον τὸν πολιτισμὸν τῶν κατοίκων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν γενικῶς κατάστασιν καὶ εἰδικώτερον τὴν γεωργικὴν οἰκονομίαν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων κατὰ τὴν ἱστορομένην ἐποχὴν.

ΙΩ. ΚΑΛΛΕΡΗΣ

¹ Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ἄλλων παπύρων τοῦ ἀρχείου του, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ εἰς Ἀντιόχειαν ταξίδιον. Αἱ μεγάλαι προμήθειαι εἰς ἐνδύματα, τροφίμα, σκεύη καὶ κοσμήματα, τὰ ὅποια παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Θεοφάνης (627,1-187), καὶ τὸ μέγα ὕψος τῆς καθημερινῆς δαπάνης κατὰ τὸ ταξίδιον, δεικνύουσι τὴν μέχρι χλιδῆς ἐξικνουμένην οἰκονομικὴν εὐμάρειαν τῶν ἀνθρώπων τῆς τάξεώς του, ὡς παρατηρήθη ἤδη. (Βλ. Cl. Préaux, Chron. d'Égypte XXVIII, 1953, 160. A. Bataille, REG LXVI, 1953, 452· δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν τὸ ἐν Βίβλῳ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν, τὴν 26ην Ἰουλίου, ἀγορασθὲν *χιόνος ὕδωρ* (630,331) προωρίζετο, ὡς ὑπετέθη, νὰ καταστήσῃ δροσερώτερον τὸν οἶνον, τὸν ὅποιον ἔπινε κατὰ τὴν θερμὴν ταύτην ἡμέραν τοῦ ἔτους ὁ Θεοφάνης, ἀλλ' ἡ λεπτομέρεια εἶναι ὁπωσδήποτε χαρακτηριστικὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀνέσεως αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς τάξεώς του. Τὸ *χιόνος ὕδωρ* μετεφέρετο δι' αὐτοὺς ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Λιβάνου.)